

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Godišnjak 48: Godišnjak/Jahrbuch

Juzbašić, Dževad; Manzura, Igor; Forić Plasto, Melisa

2019

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/8397932a-4cc2-441a-a7bf-48bc8c3bb4c1>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE
VON BOSNIEN-HERZEGOWINA

GODIŠNJAK JAHRBUCH

Centar za balkanološka ispitivanja
Zentrum für Balkanforschungen
KNJIGA / BAND 48

Urednici / Herausgeber

Dževad Juzbašić, Igor Manzura, Melisa Forić Plasto

Redakcija / Redaktion

Radoslav Katičić, Lejla Nakaš,
Aiša Softić, Aladin Husić

SARAJEVO 2019

FONDACIJA
ZA IZDAVAŠTVO
SARAJEVO

Štampano uz podršku Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, Fondacije Alexander von Humboldt iz Bona, Fondacije za izdavaštvo Federalnog ministarstva kulture i sporta Bosne i Hercegovine i GeoAVAS d.o.o. Sarajevo /

Gedruckt mit Unterstützung des Föderalen Ministeriums für Bildung und Wissenschaft Bosnien-Herzegowinas, der Alexander von Humboldt Stiftung aus Bonn, des Verlagsfond des Föderalen Ministeriums für Kultur und sport Bosnien-Herzegowinas und GeoAVAS d.o.o. aus Sarajevo

Sadržaj / Inhaltsverzeichnis

Predgovor jubilarnom izdanju Godišnjaka/Jahrbucha <i>In Honorem Blagoje Govedarica</i>	7
Vorwort für Jubiläumsausgabe/Jahrbuch <i>In honorem Blagoje Govedarica</i>	8
A preface of jubilee edition of Godišnjak/Jahrbuch <i>In honorem Blagoje Govedarica</i>	9
Biografija Blagoja Govedarice.....	11
Bibliografija Blagoja Govedarice	17

Članci / Aufsätze

Igor Manzura

Tokens of time: on anthropological periodization of the Cucuteni-Tripolye culture	
Znakovi vremena: o antropološkoj periodizaciji kulture Cucuteni-Tripolje	23

Stanislav Țerna, Knut Rassmann, Andreea Vornicu-Țerna, Johannes Müller

The evolution of dual-chambered updraught kilns on the Cucuteni-Tripolye mega-sites in the 4 th millennium BC: a view from Stolniceni	
Evolucija dvokomornih proizvodnih keramičkih peći na Cucuteni-Tripolje mega-lokalitetima iz 4. milenija pr. n. e.: pogled iz lokaliteta Stolniceni	41

Biba Teržan

Metallurgical activity in the Early Bronze Age period on the hilltop settlement of Pod near Bugojno	
Metalurška dejavnost v zgodnji bronasti dobi na gradini Pod pri Bugojnu.....	59

Aleksandar Kapuran

Nova saznanja o metalurgiji bakra tokom bronzanog doba u Timočkoj regiji (severoistočna Srbija)	
New finds of copper metallurgy during the bronze age in the Timok region (north-east Serbia)	73

Joni Apakidze

Ein spätbronzezeitlicher Bronzehort der Kolchis-Kultur aus Kalvata in Westgeorgien	
Ostava Kolhidske kulture kasnog bronzanog doba iz Kalvate u zapadnoj Gruziji.....	83

Martina Blečić Kavur, Wayne Powell, Aleksandar Jašarević

Ostava iz Cvrtkovaca u kontekstu potencijala kasnobrončanodobnih ostava Bosne	
The Cvrtkovci hoard in the context of the potential of the Late Bronze Age hoards from Bosnia.....	103

Eugen Sava, Elke Kaiser, Mariana Sîrbu

Zepteräxte der Bronzezeit in Osteuropa	
Bronzanodobne polirane sjekire u istočnoj Evropi	125

<i>Mario Gavranović, Daria Ložnjak Dizdar</i>	
The Sava Valley (Posavina) – a heritage of communication	
Some examples from the Late Bronze Age	
Dolina Save (Posavina) – baština komunikacija. Neki primjeri iz kasnog brončanog doba ..	137
<i>Staša Babić, Zorica Kuzmanović</i>	
Glasinac – Notes on Archaeological Terminology	
Glasinac – beleška o arheološkoj terminologiji.....	157
<i>Aleksandar Palavestra</i>	
Učenje da se vidi glasinački ćilibar	
Learning to See the Amber from Glasinac	167
<i>Adnan Kaljanac, Elma Hantalašević</i>	
Glasinačka istraživanja Blagoja Govedarice i pokušaj metodološkog razvoja	
bosanskohercegovačke arheologije: <i>Iskorak u budućnost do koje još nismo stigli</i>	
Blagoje Govedarica's researches of the Glasinac and an attempt at the methodological	
development of Bosnian archaeology: <i>A step into the future we have not yet reached</i>	181
<i>Denis Topal</i>	
Single-edged akinakai of Transylvania and Great Hungarian Plain. Reflection	
of a Balkan tradition	
Jednosjekli akinaki iz Transilvanije i Velike Mađarske ravnice. Odras balkanske tradicije....	199
<i>Branko Kirigin, Vedran Barbarić</i>	
The beginning of Pharos – the present archaeological evidence	
Početak Farosa – sadašnji arheološki dokazi.....	219
<i>Petar Popović, Aca Đorđević</i>	
“Macedonian Amphoras” at Kale, Krševica Site – Another Evidence about Chronology	
of the Iron Age Settlement and Connections with the Hellenistic World	
Nalazi “makedonskih amfora” na lokalitetu Kale – Krševica: još jedno svedočanstvo	
o hronološkom rasponu naselja i vezama s Makedonijom.....	231
<i>Amra Šaćić Beća</i>	
Odras i posljedice Tiberijevog Panonskog rata na bosansku Posavinu	
Reflections and consequences of Tiberius's Pannonian war on Bosnian Posavina	237
<i>Ante Milošević</i>	
Ostatci naših prekršćanskih vjerovanja u okolini Ljubuškog u Hercegovini	
The remnants of our pre-Christian beliefs around Ljubuški in Herzegovina	249
<i>Lejla Nakaš</i>	
Evandjelje Beogradske biblioteke br. 54	
Gospel of the Belgrade Library No. 54	267
<i>Aiša Softić</i>	
Prve arheologinje u Bosni i Hercegovini	
First women archeologists in Bosnia-Herzegovina	275
Hronika / Chronik.....	285
Adrese autora / Autorenadressen.....	287
Uputstva / Richtlinien / Guidelines	
Uputstva za pripremu materijala za Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH.....	289
Richtlinien zur Veröffentlichung im Jahrbuch des Zentrum für Balkanforschungen der AWBH....	291
Guidelines for the article preparation for Godišnjak CBI ANUBiH.....	293

G. Gouda

Predgovor jubilarnom izdanju Godišnjaka/Jahrbucha *In Honorem Blagoje Govedarica*

U 2019. godini Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine odlučio je prirediti jubilarno izdanje Godišnjaka/Jahrbucha u povodu obilježavanja 70. rođendana prof. dr. Blagoja Govedarice, dugogodišnjeg saradnika i člana Centra za balkanološka ispitivanja, urednika Godišnjaka/Jahrbucha, dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i dopisnog člana Njemačkog arheološkog instituta. Ovo jubilarno izdanje je prilika da se profesoru Govedarici oda priznanje za njegov dugogodišnji pregalački naučni rad u Centru za balkanološka ispitivanja ANUBiH, Zavodu za zaštitu spomenika kulture i Arheološkom muzeju pokrajine Brandenburg, Institutu za prahistoriju i ranu historiju Univerziteta u Heidelbergu, Institutu za prahistorijsku arheologiju univerziteta u Berlinu, Euroazijskom odjeljenju Njemačkog arheološkog instituta u Berlinu i svim drugim važnim institucijama s kojima je sarađivao i dao svoj doprinos.

Brojni su prijatelji, kolege, saradnici koji su se odazvali na naš poziv te uz najljepše želje za ovaj značajan jubilej poslali svoje radove u Godišnjak. Adrese s kojih su navedeni radovi poslani najbolje govore o putevima saradnje, zajedničkih naučnoistraživačkih i izdavačkih projekata u oblasti arheologije koje je profesor Govedarica tokom svoje dugogodišnje naučne karijere trasi-
rao i ostvario. Ponosni smo i izuzetno privilegovani što imamo priliku u Centru za balkanološ-

ka ispitivanja ANUBiH obilježiti jubilej jednog izuzetnog naučnika, što naposljetku nije nimalo slučajno. Svoj naučni opus prof. dr. Govedarica započeo je upravo u Sarajevu, u Centru za balkanološka ispitivanja, i uprkos tome što su ga životni putevi vodili daleko od ovih balkanskih prostora, sve vrijeme je ostajao vezan za djelovanje svoje matične institucije. Naročito je to došlo do izražaja u postratnim godinama, kada je prof. Govedarica svojim angažmanom pomogao oživljavanju rada Centra i, kao urednik Godišnjaka/Jahrbucha, omogućio redovno izlaženje ovog časopisa, etablirajući ga u sam vrh bosanskohercegovačkih i balkanskih naučnih glasila. Svojim aktivnim djelovanjem na obnovi Centra, ali i širim radom na oživljavanju bosanskohercegovačke arheologije i obrazovanju mladih kadrova, dokazao je da nakon zlatne generacije predvođene Alojzom Bencom, Borivojem Čovićem i Zdravkom Marićem, u našoj arheologiji nije nastupio hijatus, već da je taj razvoj nastavljen sjajnim rezultatima postignutim na bosanskohercegovačkom, regionalnom i širem evropskom nivou.

Dragom profesoru Govedarici želimo sretan 70. rođendan sa željama da nastavkom svojih izuzetnih naučnih postignuća još mnogo godina krasi zvjezdano nebo arheološke znanosti te bude zvijezda vodilja evropskim, a naročito bosanskohercegovačkim mladim arheološkim snagama.

Urednici

Vorwort für Jubiläumsausgabe Godišnjak/Jahrbuch *In Honorem Blagoje Govedarica*

Der Band 48/2019 des Godišnjak/Jahrbuchs erscheint als Jubiläumsausgabe, die Herrn Prof. Dr. Blagoje Govedarica anlässlich seines 70. Geburtstages gewidmet ist. Herr Prof. Govedarica ist langjähriger Mitarbeiter und Mitglied des Zentrums für Balkanforschungen der Akademie der Wissenschaften und Künste Bosnien und Herzegowinas, Herausgebers des Godišnjak/Jahrbuchs, korrespondierendes Mitglieds der Akademie der Wissenschaften und Künste Bosnien und Herzegowinas und korrespondierendes Mitglied des Deutschen Archäologischen Instituts. Diese festliche Ausgabe ist ein Zeichen der Anerkennung für die sehr engagierte wissenschaftliche Tätigkeit, die Herr Govedarica ausgeübt hat - am Zentrum für Balkanforschungen der AWK B&H, am Landesamt für Denkmalpflege und Archäologischen Museum Brandenburgs, am Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Heidelberg, am Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität Berlin, in der Eurasien-Abteilung des Deutschen Archäologischen Instituts in Berlin und in allen anderen wichtigen Institutionen in den er wirkte.

Zahlreiche Freunde, Kollegen und Mitarbeiter sind unserer Einladung gefolgt und haben Beiträge für den Jubiläumsband beige-steuert. Die Autoren stammen aus vielen unterschiedlichen Ländern und das sagt viel aus über die Wege der Zusammenarbeit und die vielen international konzipierten Forschungen, die der Jubilar in seiner langen wissenschaftlichen Laufbahn angestoßen und vollendet hat. Wir im Zentrum für Balkanforschungen fühlen uns geehrt und privilegiert, das Jubiläum dieses außergewöhnlichen Wissenschaftlers feiern zu dürfen. Denn

der wissenschaftliche Werdegang von Herr Prof. Govedarica begann in Sarajevo, in unserem Zentrum für Balkanforschungen. Sein Lebensweg führte ihn zwar weit weg von dieser Region, dennoch blieb Herr Prof. Govedarica allzeit mit seiner Heimatinstitution verbunden.

Das zeigte sich vor allem in den Nachkriegsjahren, als Herr Professor Govedarica maßgeblich zum Wiederbeleben unseres Zentrums beitrug und als Herausgeber des Godišnjak/Jahrbuchs die regelmäßige Drucklegung dieser Zeitschrift ermöglichte und sie an der Spitze der bosnisch-herzegowinischen und balkanischen wissenschaftlichen Blätter etablierte. Mit seiner aktiven Mitwirkung am Wiederaufbau des Zentrums, wie auch mit seinem umfassenden Engagement bei der Erneuerung der Archäologie in Bosnien und Herzegowina und der Ausbildung jungen Wissenschaftler, hat er im Wesentlichen dazu beigetragen, dass unsere Archäologie nach der goldenen Generation unter der Leitung von Alojz Benac, Borivoj Čović und Zdravko Marić, keinen Hiatus erleben musste. Stattdessen konnte die vorherige Entwicklung mit großer Kraft fortgesetzt werden. Das zeigen die erzielten Ergebnisse auf der lokalen, regionalen und europäischen Ebene besonders anschaulich.

Wir wünschen Herrn Professor Govedarica alles Gute zum 70. Geburtstag und hoffen, dass seine herausragende Arbeit die Archäologie noch viele Jahre lang schmücken und ein Ansporn für junge Archäologen in Europa und vor allem in Bosnien und Herzegowina bleiben wird.

Die Herausgeber

A preface of jubilee edition of Godišnjak/Jahrbuch *In honorem Blagoje Govedarica*

In 2019 Centre for Balkan studies of Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina decided to prepare a jubilee edition of Godišnjak/Jahrbuch dedicated to the 70th birthday of prof. dr. Blagoje Govedarica, the associate and member of the Centre for Balkan Studies for years, editor in chief of Godišnjak/Jahrbuch, corresponding member of Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina and corresponding member of the German Archaeological Institute. The jubilee edition is an opportunity to give the credits for his long and highly committed scientific work in the Centre for Balkan Studies, Institute for protection of cultural monuments and archaeological museum of Brandenburg, Institute for prehistory and early history at Heidelberg University, Institute for prehistoric archaeology of the University of Berlin, Eurasian department of German Archaeological Institute and other important institutions who he cooperated with and gave a significant contribution.

There are numerous friends, colleagues and associates who answered to our invitation and send their articles and contributions to this volume of Godišnjak/Jahrbuch with their best wishes for this significant anniversary. The addresses from which the papers were submitted best illustrate the paths of collaboration, collaborative research and publishing projects in archaeology that Professor Govedarica has traced and accomplished throughout his long scientific career. We are proud and highly privileged to

have the opportunity at the Centre for Balkan Study of ANUBIH to mark the anniversary of an outstanding scientist, which is by no means a coincidence. Prof. dr. Govedarica started his scientific opus at the Centre for Balkan Studies and despite his life paths leading him far from these Balkan areas, he remained attached to the activities of his home institution at all times. This was especially evident in the post-war period when prof. Govedarica with his engagement, helped in reviving the work of the Centre, and enabled the publication the Godišnjak/Jahrbuch on a regular basis as its editor, establishing it at the very top of the Bosnian and Balkan scientific publications. Through his active work on the reconstruction of the Center, but also with a broader work on reviving the archaeology of Bosnia and Herzegovina and educating young experts, he proved that after the golden generation led by Alojz Benac, Borivoj Čović and Zdravko Marić, the hiatus in our archaeology did not happen, but that this development continued with great results achieved at the B&H, regional and wider European level.

We wish a happy 70th birthday to Professor Govedarica with wishes that for many years he continues to ornament the outstanding skies of archaeological science with his extraordinary scientific achievements and to be the guiding star for European and especially Bosnia and Herzegovina's young archaeological generations.

Editors

Biografija Blagoja Govedarice

Blagoje Govedarica rođen je 18. 11. 1949. godine u Bačkom Dobrom Polju kod Vrbasa u tadašnjoj Narodnoj Republici Srbiji, kao najstarije djetete Sofije (rođene Zelenović) i Rada Govedarice. Kao i mnoge druge hercegovačke porodice, tako su i njegovi roditelji u teškim vremenima poslije Drugog svjetskog rata odselili iz rodnog Gacka da bi potražili sreću u bogatoj Vojvodini, ali se tamo nisu dugo zadržali. Već 1953. godine porodica se vratila u rodni kraj, a nekoliko godina kasnije trajno su se naselili u Nikšiću u Crnoj Gori. U tom gradu je Blagoje Govedarica završio osnovnu školu i gimnaziju, stičući prve interese i ljubav prema istraživanju arheoloških ostataka, vidljivih širom Crne Gore. Rezultati ovog razvoja i usmjerenja k razumijevanju ljudske prošlosti manifestirali su se već na završetku gimnazije, prilikom čega je literarna obrada i interpretacija romana *Derviš i smrt* u maturskom radu Blagoja Govedarice nagrađena posebnim pohvalama. Cjelokupan navedeni tok događaja, od napuštanja rodnog mjesta u Vojvodini do upoznavanja s ostacima starih kultura tokom rane mladosti u Crnoj Gori, doveli su do toga da je već predvidljivim smjerom Blagoje Govedarica 1968. godine upisao studij arheologije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, koji je uspješno završio 1973. godine. Ljubav prema intelektualnom razvoju i spoznaji ljudske prošlosti već se tada manifestirala izuzetnim isticanjem Blagoja Govedarice u želji za novim spoznajama. Od prvih studentskih dana on je participirao u nizu znanstvenih istraživanja ne samo na prostoru bivše Jugoslavije već i šire, stigavši čak do tadašnje SR Njemačke. Znanstveno nezaboravna iskopavanja prvih evropskih naselja Vlasca i Lepenskog Vira, neolitskog Gerlingena (Štuttgart), rezidencije rimskog cara Galerija "Felix Romuliane", srednjovjekovnog Rasa

i drugih važnih nalazišta u čijem je istraživanjima Blagoje Govedarica imao prilike učestvovati kao student, sama po sebi su otkrića koja i danas u najboljem svjetlu reprezentiraju arheologiju Evrope i bivše Jugoslavije, pa tako i Bosne i Hercegovine. Tokom studija rastao je entuzijazam Blagoja Govedarice te je tako već na završetku redovnog univerzitetskog školovanja pred sebe postavio jedno od najznačajnijih pitanja kako tadašnje tako i moderne arheologije jugoistoka Evrope. Izuzetno zahtjevnim i krajnje izazovnim diplomskim radom *O učešću Ilira u Egejskoj seobi*, u kojem se bavi krucijalnim pitanjima razvoja prahistorijskih populacija na prostoru Balkana tokom brončanog i željeznog doba, Blagoje Govedarica je potvrdio svoj cjelokupan dotadašnji razvoj, iskazujući razvijen smisao za razumijevanje i interpretiranje kulturnohistorijskih procesa, jednako kao i izrazitu sposobnost istraživanja, dokumentiranja, sistematiziranja i shvaćanja temeljnih metodološko-konceptualnih problema arheološke hermeneutike. Cjelokupno zalaganje, kao i istaknute sposobnosti tokom studija, doveli su do toga da je Blagoje Govedarica odmah po završetku studija arheologije dobio stalno zaposlenje u Sarajevu, jednom od najznačajnijih arheoloških središta tadašnje Jugoslavije. Pritom je neophodno naglasiti da je spomenuto radno mjesto Blagoje Govedarica dobio upravo u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, pri Centru za balkanološka ispitivanja (CBI), kao asistent svjetski znamenitog prahistoričara akademika Alojza Benca. Istovremeno, Govedarica je nastavio svoje obrazovanje te se u tom smislu tokom magistarskog studija Ilirologije na Univerzitetu u Beogradu dodatno usmjerio na ključne aspekte geneze kulturnih procesa i brojna pitanja metodologije arheološkog diskursa pod mentorstvom akademika Milutina Garašanina,

svojevremeno jednog od začetnika moderne evropske arheologije. Dakako, plodna saradnja s akademikom Bencom, koja je započela odmah po dolasku Blagoja Govedarice u Sarajevo i trajala sve do smrti Alojza Benca 1992. godine, kao i saradnja s akademikom Garašaninom, uveliko je utjecala na formiranje znanstvenog habitusa mladog arheologa. U tom smislu je Blagoje Govedarica svoje djelovanje koncentrirao na istraživanje prahistorijskog perioda Bosne i Hercegovine i problematiku hronoloških i kulturnih pitanja prahistorije i rane historije ovog prostora, što je rezultiralo i odbranom magistarskog rada pod naslovom *Kulturna stratigrafija gradinskih naselja u jugozapadnoj Bosni* 1980. godine. Već od početka rada u Centru za balkanološka ispitivanja 1973. godine započela je do danas neprekinuta istraživačka djelatnost prof. dr. Govedarice. Te je godine otpočeo svoja prva samostalna istraživanja koja su istovremeno bila i sastavni dio magistarskog rada i trajala do 1980. godine. U tom je smislu i spomenuti magisterij rezultirao radom zasnovanom na autentičnim istraživanjima koja i danas predstavljaju fundamentalnu literaturu za istraživače ove problematike.

Istovremeno s djelovanjem u jugozapadnoj Bosni Govedarica je tokom sedamdesetih godina započeo dugogodišnja istraživanja na području Glasinca, jedne od najznačajnijih arheoloških regija Evrope. Ta su istraživanja nesmanjenim intenzitetom trajala od 1975. godine pa sve do prisilnog prekida, uvjetovanog ratnim zbivanjima 1992. godine. U pogledu značaja Glasinačkog područja i rada prof. dr. Govedarice na tom prostoru dovoljno je istaći činjenicu da je Bosna i Hercegovina, pored otkrića čuvenog neolitskog naselja na Butmiru, krajem XIX stoljeća dospjela na svjetsku arheološku pozornicu zahvaljujući otkriću brojnih nekropola i kneževskih ukopa prahistorijskih Autarijata upravo na glasinačkom području. Usprkos toj činjenici, znanstveno poznavanje i cjelokupno razumijevanje kulturnohistorijskog razvoja ove zajednice, kao nekada najmoćnije na prostorima širim od današnje Bosne i Hercegovine, ostalo je nepotpuno sve do istraživanja koja je započeo i vodio prof. dr. Govedarica u spomenutom periodu od 1975. do 1992. godine. Otkrićem naselja Klisura u Kadića brdu, u blizini Sokoca, prof. dr. Blagoje Govedarica je u potpunosti izmijenio dotadašnja poimanja o kontinuitetu naseljenosti prvenstveno gla-

sinačkog, a zatim i bosanskohercegovačkog prostora u kasnijim razdobljima prahistorije. Dok su na znanstvenoj pozornici još uvijek dominirale brojne teze o doseljavanju indoevropskih populacija na ove prostore, rezultatima ovih istraživanja utvrđen je kontinuitet života na lokalitetu Klisura u periodu od 3400. do 350. godine pr. n. e. Iako su, nažalost, sistematska iskopavanja koja je prof. dr. Govedarica vodio na ovom lokalitetu prekinuta 1992. godine, njihovi su rezultati dali dovoljno podataka da je cjelokupna arheološka javnost bivše Jugoslavije spoznala da se u arheološkim stratumima ovog lokaliteta nalaze brojni odgovori na pitanja geneze zajednica u prahistoriji i ranoj historiji ovih prostora. Dodatno, prof. dr. Blagoje Govedarica prilikom svojih istraživanja nije dao svoj doprinos samo na ovom polju već je s entuzijazmom koji ga prati od studentskih dana pokušao, i u tome uveliko uspio, raditi na razvoju arheološke metodologije istraživanja i njene epistemologije, čime je svojevremeno pobudio široki interes arheologa Jugoslavije. Metodologija istraživanja prahistorijskih gradina koju je Blagoje Govedarica razvio u saradnji s prof. Bencem primijenjena je na brojnim arheološkim istraživanjima u Bosni, Hrvatskoj i Srbiji. Na svim tim istraživanjima Blagoje Govedarica je i sam učestvovao, bilo kao istraživač ili kao stručni savjetnik. Pored ovoga, neophodno je spomenuti i krunski nalaz iz dugačkog niza onovremenih znanstvenih uspjeha prof. dr. Blagoja Govedarice. Usprkos neprekidnim aktivnostima na istraživanjima glasinačke kulture, tokom 80-ih godina, tačnije 1983. i 1984. godine, prof. dr. Govedarica je zajedno s akademikom Alojzom Bencem istraživao grobne humke na području Kupreškog polja, kojom su prilikom pronađeni ukopi sa automumificiranim pokojnicima iz ranog brončanog doba (oko 1800. godina pr. n. e.). Ovo otkriće predstavlja čak i danas jedinstven pronalazak i njime je omogućen dalji razvoj arheološke znanosti, kako činjenicom da je na ovaj način otvorena mogućnost proučavanja organskih ostataka iz prahistorije tako i činjenicom da je ovim pronalaskom bosanskohercegovačka, ali i regionalna arheologija ispred sebe otvorila dalji razvoj i put k modernoj interdisciplinarnosti. Ostaci ovih nalaza, posebice cjelovito konzerviranog groba istraženog 1984. godine, čak i danas pomažu razvoju Bosne i Hercegovine, kao i njene arheološke znanosti, nalazeći se izloženi u

Franjevačkom muzeju i galeriji Gorica u Livnu, gdje predstavljaju jednu od znamenitih turističkih atrakcija koju posjećuju brojni turisti iz svih zemalja regije i Evrope.

Uzimajući u obzir tada već formirani naučni habitus prof. dr. Govedarice, nije začuđujuće da je smjer njegovog doktorskog studija pretendirao na period metalnog doba Bosne i Hercegovine, preciznije rečeno bronzanog doba. Istovremeno sa svim spomenutim i brojnim drugim aktivnostima, on je tokom ovog perioda aktivno radio na izradi svoje doktorske disertacije koja se fokusirala na do tada gotovo nepoznat problem kulturnog razvoja zajednica i kultura ranog bronzanog doba na istočnoj jadranskoj obali i njenom zaleđu. Doktorsku disertaciju je odbranio 1988. godine na Univerzitetu u Beogradu, a publicirana je već 1989. godine pod naslovom *Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana*. Ovo djelo i danas predstavlja temeljni udžbenik na svim studijima arheologije pri univerzitetima nekadašnje Jugoslavije, Italije, Albanije i dalje, a također je još uvijek nezaobilazna literatura i polazna tačka bilo kojeg istraživača koji se bavi ovom problematikom. Sve to jasno govori o znanstvenom dostignuću prof. dr. Blagoja Govedarice, no uski znanstveni rad nije bilo i jedini smjer njegovog djelovanja. On je intenzivno radio i na općem razvoju bosanskohercegovačke arheologije, te je u periodu 1981–1984. godine predsjedavao Arheološkim društvom BiH, čiji je i sam dugogodišnji član bio. Pokrenuo je izdavanje znanstvenog časopisa *Zbornik arheološkog društva BiH* čiji je prvi broj publiciran 1984. godine, a istovremeno je organizirao veliki broj znanstvenih skupova i savjetovanja. Na temeljima postignutih rezultata i cjelokupnog djelovanja prof. dr. Blagoje Govedarica je po okončanju doktorskog studija u instituciji Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine imenovan u zvanje naučnog, a potom i višeg naučnog saradnika.

Slijedom nesretnih događaja koji su pogodili prostore bivše Jugoslavije, u Bosni i Hercegovini je došlo do prekida svakog djelovanja i istraživanja. Naša je zemlja izgubila cjelokupnu generaciju velikana arheološke znanosti, a među njima i prof. dr. Blagoja Govedaricu, koji je krajem 1992. godine bio prinuđen pronaći novi dom, te je tako iste godine s porodicom stigao u Heidelberg u SR Njemačkoj. Znanstveno djelovanje i ugled reno-

miranog istraživača koji je prof. dr. Blagoje Govedarica ostvario tokom svoje dotadašnje karijere nisu ostali nezapaženi ni izvan regionalnog i jezičnog kruga nekadašnje Jugoslavije, te su njegove znanstvene sposobnosti i dostignuća pronašli svoje mjesto u visokim arheološkim krugovima SR Njemačke. Uz podršku Deutsche Forschungsgemeinschaft on je započeo rad u novoj sredini, ne gubeći pri tom interes za prostor Bosne i Hercegovine i okruženja. Njegova istraživanja u Njemačkoj bila su usmjerena na problematiku formiranja i geneze indoevropske grupe naroda, kao i na proučavanje kulturnih veza nomadskog stanovništva ukrajinskih i južnoruskih stepa sa zemljoradničkim kulturama jugoistočne Evrope, što je od velikog značaja za razumijevanje kulturnohistorijskih procesa i na našem prostoru. Već tada je aktivno participirao u implementaciji nastavnog procesa na univerzitetima u Heidelbergu i Berlinu, a istovremeno je učestvovao u aktivnostima Zavoda za zaštitu spomenika pokrajine Brandenburg, u funkciji voditelja brojnih arheoloških istraživanja. Aktivan istraživački rad je u vrlo kratkom vremenskom periodu rezultirao izradom habilitacije pod naslovom *Zepterträger – Herrscher der Steppen*, koja je odbranjena 1999. godine na Univerzitetu u Heidelbergu, a publicirana u ediciji renomirane izdavačke kuće Philip von Zabern iz Mainza 2004. godine. Ostvarenjem znanstvene habilitacije prof. dr. Blagoje Govedarica je dobio univerzitetsku licencu *Venia legendi* praćenu zvanjem docenta, a ubrzo, 2005. godine, i zvanjem vanrednog profesora na Seminaru za prahistoriju i ranu historiju Univerziteta u Heidelbergu. Značaj njegove hajdelberške habilitacije izdvaja se svojom posebnosti u znanstvenom svijetu, kao i dodatnom potvrdom niza njegove znanstvene kreativnosti i uspjeha koji se nižu još od studentskih dana. U tom je smislu ova habilitacija dobila veliki broj pozitivnih recenzija, među kojima se svakako izdvaja komentar prof. dr. Haskela Greenfielda da prof. dr. Blagoje Govedarica zaista predstavlja znanstvenika koji se i sam, kao i njegovo djelo, pojavljuje jednom u "generaciji naučnika":

This is one of those seminal works that appears once in every generation of scholars working on a particular subject. (...)

This monograph will become an indispensable source for anyone working on post-Neolithic

developments in central and eastern Europe. It clearly summarizes the complex archaeology of a vast region and puts the material into its temporal and spatial context. Much of the literature of this region is not easily accessible to most western scholars, being published in a variety of local languages and by local publishing houses. Govedarica has done an immense service by wading through this vast and complex literature and summarizing it in one major western language. (citirano po: Greenfield, H. J. *American Journal of Archaeology*, vol. 109, no. 3, 2005, str. 580–581).

Nastavljajući svoju visokoškolsku i znanstvenu aktivnost, dr. Govedarica je s porodicom 2007. godine prešao iz Heidelberga u Berlin, gdje je započeo djelovanje u ulozi honorarnog profesora na Institutu za prahistorijsku arheologiju Slobodnog univerziteta u Berlinu. Pored toga, kao profesor je učestvovao u nastavnom procesu i brojnim predavanjima na univerzitetima u Tübingenu, Münchenu, Freiburgu, Frankfurtu na Majni, Kölnu, Saarbrückenu, Rimu, Trstu, Ljubljani, Beogradu, Tirani, Beču, Krakovu i Sarajevu. Kao stipendista prestižnih organizacija poput Fondacije Alexander von Humbolt, Deutsche Forschungsgemeinschaft i drugih, svoj izuzetno bogati znanstveni habitus Govedarica je neprekidno širio mnogobrojnim studentskim boravcima u Njemačkoj, Italiji, Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji, Ukrajini, Moldaviji i Poljskoj. Od trenutka prelaska u Berlin, prof. dr. Blagoje Govedarica je rukovodio i većim brojem istraživačkih projekata, među kojima se posebice izdvajaju interdisciplinarna istraživanja *Nordwestliches Schwarzmeergebiet im 4. Jt. v. Chr.* (2007–2009), kao i projekat *Siedlungskomplex Orlovka-Kartal und die frühe Kupferzeit im nordwestlichen Schwarzmeer-Gebiet* (2010–2015), koji su izvedeni u kooperaciji Slobodnog univerziteta u Berlinu i Njemačkog arheološkog instituta, čiji je istovremeno i dopisni član.

Uzevši u obzir cjelokupnu znanstvenu karijeru i period djelovanja, evidentno je da je prof. dr. Blagoje Govedarica svojim radom, izraženim u dvije monografije i preko 150 znanstvenih radova i članaka, oko 200 manjih i većih arheoloških iskopavanja, te brojnim izdavačkim poduhvatima, savjetovanjima i znanstvenim skupovima, aktivnostima na univerzitetima širom Evrope

kao profesor i znanstvenik, Greenfieldovim riječima rečeno, zaista “jedan u generaciji” znanstvenika koji su stasali u Bosni i Hercegovini.

Usprkos činjenici o nepobitnom svjetskom uspjehu prof. dr. Blagoja Govedarice kao znanstvenika i arheologa, neophodno je naglasiti činjenicu da on nikada nije zaboravio Bosnu i Hercegovinu, promovirajući je svojim likom i djelom van naših granica, kao i svojim dugogodišnjim zalaganjem za obnovu bosanskohercegovačke arheologije i pokušaj njenog vraćanja na nivo zlatnog doba iz druge polovine XX stoljeća. Odlaskom iz Sarajeva prof. dr. Govedarica nikada nije prekinuo odnose s matičnom institucijom – Centrom za balkanološka ispitivanja, kao ni s bosanskohercegovačkim kolegama. U trenucima kada su Bosna i Hercegovina i njena arheologija prolazili najteže dane i kada je gotovo u potpunosti naša znanost izgubila čitavu generaciju velikana naše arheologije poput akademika Alojza Benca i Borivoja Čovića, prof. dr. Blagoje Govedarica se požrtvovano upustio u ostvarivanje kontakata s tadašnjim studentima Univerziteta u Sarajevu i nesebično pomaganje njihovom obrazovanju s ciljem stvaranja novih generacija koje bi pomogle ponovnom uzdizanju bosanskohercegovačke arheologije i očuvanju naše kulturne baštine. Zahvaljujući njemu i njegovom tadašnjem zalaganju u radu s mladim studentima danas na Katedri za arheologiju i Institutu za arheologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu postoje već stasali profesori i asistenti koji se zalažu za iste ciljeve i spas bosanskohercegovačke arheologije kao i sam prof. dr. Blagoje Govedarica. Neke od njih je čak i sam proizveo u zvanje doktora nauka na univerzitetima nekadašnje Jugoslavije, poput Univerze u Ljubljani, gdje je svojim komentorstvom učestvovao u izradi i odbrani doktorskih disertacija današnjih predavača na sarajevskoj Katedri za arheologiju. Također, prof. dr. Govedarica je participirao u brojnim projektima Univerziteta u Sarajevu. Kao predavač je nekoliko godina aktivno učestvovao u radu Katedre za arheologiju kroz implementaciju projekta BIHERIT –TEMPUS, kao i arheološkim istraživanjima sarajevskog Instituta za arheologiju, među kojima se posebice izdvaja rad na neolitskom naselju u Butmiru, koje se nalazi pred opasnošću od uništenja i koje bez pomoći samog prof. dr. Govedarice ne bi moglo biti spašeno te bi Bosna i Hercegovina u potpunosti iz-

gubila jedan od spomenika koji ju je još prije više od stoljeća doveo na pozornicu svjetske kulturne javnosti. Učešćem u implementiranju brojnih međunarodnih projekata i ličnim zalaganjem prof. dr. Govedarica je uspješno izmijenio međunarodnu sliku bosanskohercegovačke arheologije, kako velikim brojem spomenutih aktivnosti kojima je gradio povezivanje mlađih generacija naših arheologa s vodećim svjetskim stručnjacima tako i izuzetnim zalaganjem za uspostavljanje kontakata naših s renomiranim svjetskim institucijama. Dodatno, kroz pribavljanje sredstava za dodjelu stipendija i studentskih boravaka studentima sarajevske Katedre za arheologiju, njegovo djelo je već sada ostavilo neizbrisiv trag na mladim generacijama koje predstavljaju budućnost bosanskohercegovačke arheologije. Na ovaj način, današnji predavači Katedre za arheologiju, bivši i trenutni studenti arheologije na Univerzitetu u Sarajevu, osoblje Instituta za arheologiju, brojni arheolozi u institucijama poput lokalnih i regionalnih muzeja i drugi, ostvaruju značajnu međunarodnu saradnju koja doprinosi razvoju naše znanosti u brojnim segmentima.

Također, prof. dr. Blagoje Govedarica je u saradnji s mladim kolegama s Katedre za arheologiju u Sarajevu otpočeo naučnu obradu obimne arheološke građe koju je svojevremeno prikupio tokom svojih istraživanja na Glasincu u spomenutom periodu od 1974. do 1991. godine. Time je poslije dugotrajne pauze izazvane ratom nastavljen ciklus istraživanja na Glasincu. Obrada ovog materijala odvija se u prostorijama Centra za balkanološka ispitivanja, a ona će biti dopunjena i dodatnim istraživanjima na terenu. Ovaj naučni poduhvat predstavlja početak jedne od najobimnijih arheoloških akcija u BiH u poslijeratnom vremenu, a njegovo izvođenje ne bi bilo moguće bez učešća profesora Govedarice. Pored ovoga, prof. dr. Govedarica je aktivno kroz dugi niz godina podržavao rad bosanskohercegovačkih institucija kulture pa tako i muzejskih institucija. Jedan takav primjer u novije vrijeme jest organiziranje muzejske izložbe pod naslovom *Arheološki nalazi iz Njemačke* u Muzeju grada Sarajeva, održane u martu 2017. godine. Konačno, nezaobilazno je naglasiti značaj neumornog angažmana prof. dr. Govedarice u očuvanju integriteta i digniteta arheološke i historijske nauke u našoj zemlji, ne samo na stručnom planu već i

na javnoj sceni, u štampanim glasilima i drugim medijima.

Istovremeno sa svim spomenutim i brojnim drugim aktivnostima u Bosni i Hercegovini, izuzetno je značajno spomenuti da se prof. dr. Blagoje Govedarica tokom čitavog perioda od trenutka odlaska iz Bosne i Hercegovine kontinuirano i snažno angažirao na očuvanju i radu svoje matične institucije, Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Od 2002. godine je preuzeo izdavanje *Godišnjaka/Jahrbucha* i ostalih izdanja Centra, posebice se nesebično zalažući za pribavljanje neophodnih sredstava za štampu, kao i kvalitetnih priloga, recenzija i sličnog. O uspjehu njegovog angažmana na ovom polju nepobitno svjedoči činjenica da je već duži niz godina *Godišnjak/Jahrbuch* na polju arheologije jedini bosanskohercegovački časopis koji se redovno objavljuje i predstavlja renomiranu periodiku rangiranu na međunarodnim listama u A kategoriju stručnih časopisa. Pored ovoga, prof. dr. Blagoje Govedarica je bio nosilac brojnih istraživačkih programa i projekata Centra, kao što su: *Živa antika – Antica Viva* – projekt javne prezentacije i promoviranja arheologije u BiH te digitalizacija Kartoteke *Grobovi prastanovnika zapadnog Balkana*. Zahvaljujući svom dugogodišnjem angažmanu i predanom radu prof. dr. Blagoje Govedarica je 2008. godine izabran za domaćeg člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, a deset godina kasnije izabran je u radni sastav ove institucije kao njen dopisni član.

Kao što je već istaknuto, prof. dr. Blagoje Govedarica je svojim neumornim zalaganjem i izuzetnim znanstvenim postignućima stekao reputaciju jednog od najpoznatijih arheologa na prostoru nekadašnje Jugoslavije, ali jednako i Evrope i svijeta. Posebno vrijedno svjedočanstvo njegovih dostignuća i znanstvenog ugleda, kao i ugleda bosanskohercegovačke znanosti u svijetu, predstavlja internacionalni Kolokvij pod naslovom *Formen der Machträsentationen zwischen Kaukasus und Adria von 5000 bis 1500 v.u.Z.* koji je organiziran povodom umirovljenja i u čast prof. dr. Blagoja Govedarice od strane Njemačkog arheološkog instituta u Berlinu 2–4. 6. 2015. godine. U radu ovog kolokvija svoje su priloge prezentirali brojni znanstvenici iz Bosne i Hercegovine, Bugarske, Francuske, Hrvatske, Italije,

Moldavije, Njemačke, Rusije, Slovenije, Srbije i Ukrajine.

Prema svemu istaknutom može se sa sigurnošću reći da prof. dr. Blagoje Govedarica predstavlja jednog od najznačajnijih arheologa, prvenstveno Bosne i Hercegovine, zatim jugoistočne Evrope, i na kraju, dakako, i Evrope. Iako je jednog istinskog doajena gotovo nemoguće u potpunosti ocijeniti, za prof. dr. Blagoja Govedaricu se zasigurno može konstatirati da je u bosanskohercegovačkoj znanosti ostavio neizbrisive tragove i da naša današnja arheologija i kulturna baština bez njega danas ne bi postojali ovakvi kakve ih poznajemo. S istom sigurnošću je moguće konstatirati i njegovo neizmjereno domoljublje kojem je posvetio svoj cjelokupan život i karijeru, kao i to da čak ni u najtmurnijim dani-

ma Bosne i Hercegovine nije poznao sukobe i podjele, već je neizmjereno pomagao svakom Bosancu i Hercegovcu s jednakom ljubavlju i požrtvovanošću. Njegovo djelovanje i požrtvovanost čak i nakon umirovljenja još nam jednom dokazuju da iz njegovog djela i ličnosti možemo i mi danas, kao i brojne dolazeće generacije budućih arheologa, učiti o tome šta to istinski znači biti znanstvenik. U tom je smislu moguće konstatirati da prof. dr. Blagoje Govedarica spada u red naših velikana, arheologa, ali i akademika poput Alojza Benca, Milutina Garašanina, Vladimira Milojčića i Borivoja Čovića koji su, jednako kao i prof. dr. Blagoje Govedarica, našu zemlju i region prezentirali u najboljem svjetlu.

Priredili: Melisa Forić Plasto i Adnan Kaljanac

Bibliografija Blagoja Govedarice

I. Članci, monografije, recenzije

1974

Kusače, Glasinac - Praistorijski tumuli. Arh. Pregled XVII, 1974, 51-52.

1975

Podilijak, Sjeversko - Praistorijski tumuli. Arh. Pregled XVIII, 1975, 66-68.

1978

Novi arheološki prilozi istraživanju tumula na glasinačkom Području. Godišnjak Sarajevo XVII/15, 1978, 15-37.

Praistoriske gradine u Bosni i Hercegovini. Materijali XIV Beograd 1978, 116-132.

1979

Neki rezultati revizionih istraživanja glasinačkih tumula 1974 i 1975 godine. Colloque "Rites d'inhumation chez Illyriens", Zlatibor - Beograd 1979, 171-180.

1980

Prilog razmatranju kulturnih veza Balkana i jugoistočne Italije u starijem željeznom dobu. Materijali XV, Peć - Beograd 1980, 77-89.

1982

Prilozi kulturnoj stratigrafiji praistorijskih gradinskih naselja u jugozapadnoj Bosni. Godišnjak Sarajevo XX/18, 1982, 111-189.

Rezension: K.F. Rittershofer, Der Hortfund vom Bühl und seine Beziehungen. Ber.RGK 64, 139-416 (Godišnjak (Sarajevo, XX/18, 1982).

1983

Die frühbronzezeitliche Ansiedlung von Veliki Gradac bei Privala. Arch. Jugoslavica XXI-XXII, Beograd 1983, 43-50.

Iz najstarije prošlosti Livanjskog polja. Zbornik I, AD BiH Sarajevo 1983, 55-63

1984

Neue Aspekte zur Erforschung von Fundplätze des Typs "Gradina" im Nordwesten des Balkan. Acta Arch. Carpathica XXIII, 1984, 79-97.

1985

Praistorijsko naselje i kasnoantička nekropola na gradini Korita u Buškom Blatu. Tragovi 3, Livno, 71-87.

Informacija o radu na sistemu za kompjutersku obradu kartoteke "Grobovi prastanovnika sjeverozapadnog Balkana". Glasnik SAD 2, Beograd 1985, 36-41.

O istraživanju glasinačkih gradina. Materijali XX, XI Kongres SADJ, Mostar - Beograd 1985, 15-27.

Die Cetina Kultur und einige Probleme des Anfangs der Bronzezeit im Adria-Gürtel des nordwestlichen Balkans. L'énéolithique et le début du bronze dans certaines régions de l' Europe, Krakow 1985, 87-98.

1986

sa A. Miloševićem, Otišić, Vlaka - praistorijsko naselje u vrtači I. Godišnjak (Sarajevo) XXIV/22, 1986, 51-71.

Problem datacije naselja Gajtan i neka pitanja odnosa na ilirskom području u kasnom eneolitu i starijim fazama bronzanog doba. Godišnjak (Sarajevo) XXIV/ 22, 1986, 73-84.

1987

Einige Fragen der Chronologie und Herkunft der ältesten Tumuli mit Steinkistengräbern im ostadriatischen Gebiet. Intern. Symposium "Hügelbestattungen in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone" (Hrsg. D. Srejskić). D. Milanovac - Belgrad 1987, 57-70.

1989

O kulturnom i hronološkom položaju nalaza ljubljanske kulture na jadranskom području. Arh. Vestnik 39-40, 1989, 401-412.

Alcuni elementi del passaggio del' eneolitico alla prima eta del bronzo nel territorio del Adriatico orientale. Rassegna Arch. 7, 1989, 509-510.

Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana. Sarajevo (311 s., 8 Karata, 29 slika u tekstu, 48 tabli sa ilustracijama.)

1990

Quelques concordances entre les migrations des éleveurs contemporains et le développement socio-économique à l'âge du bronze ancien dans les Balkan occidentaux. Godišnjak (Sarajevo) XXVIII/26, 1990, 57-66.

Klisura, Kadića brdo - praistorijska gradina. Arh. Pregled, Ljubljana, 1990, 92-95.

1991

Ein Beitrag zur synchronen Untersuchung der Entstehung und Entwicklung der Frühbronzezeit in Südosteuropa. Godišnjak (Sarajevo) XXVII/25, 1991, 167-180.

Kulturni i hronološki položaj violinskih idola iz Štoja. Posebna izdanja ANU BiH XXIX, Sarajevo 1992, 74-86.

Vorgeschichtliche Grabhügel vom Kupresfeld. Mitt. Berliner Ges. Anthr. 12, 1991, 87-92.

1992

sa S. Babić: Metodologija istraživanja praistorijskog naselja Klisura u Kadića Brdu. Glasnik SAD 9, Beograd 1992, 54-66.

Funde der Cetina-Kultur in den Grotten im Karst von Triest. Balcanica XXIII, 1992, 319-327.

La cultura di Dinara sulle coste dell'Adriatico orientale nei suoi rapporti con l'Italia centro-meridionale. Rassegna Arch. 10, 1992, 553-560.

1995

mit E. Pernicka and K.G. Rittershoffer: Neue Metallanalysen aus dem Westbalkan-Gebiet. Intern. Symposium "Ancient Mining and Metallurgy in Southeast Europe". D. Milanovac - Bor - Belgrad 1995, 265-280.

mit E. Bönisch: Siedlung ohne Gräberfeld? Grabungen auf Fundplätzen der Lausitzer-Kultur im Tagebau Welzow - Süd bei Wolkenberg, Landkreis Spree-Neiße. Arch. Berlin u. Brandenburg 1993-1994, Berlin 1995, 66-68.

1996

mit E. Kaiser, Die äneolithischen abstrakten und zoomorphen Steinzepter Südost- und Osteuropas. Eurasia Antiqua 2, 1996, 59-103.

1997

Über die Sozialstruktur in der ostadriatischen Frühbronzezeit. Intern. Arch. 36, 1997, 87-91.

Cernavoda III-Boleráz-Funde im Westbalkan. Intern. Arch., St. Honoraria 1, (Festschrift für B. Hänsel; Hrsg. C. Becker u.a.), Espelkamp 1997, 149-156.

1998

Das Problem der Suvorovo-Gruppe in den Ost-West-Beziehungen. In: Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe, Intern. Symp. (Hrsg. B. Hänsel und J. Machnik). Krakow 1995, München Rahden/Westf 1998., 179-190.

1999

mit P. Donat: Vielerlei Gruben. Eine jungslawische Siedlung bei Falkenwalde, Landkreis Uckermark. Arch. Berlin u. Brandenburg 1998, Berlin 1999, 91-93.

Das Häuptlingsgrab aus Giurgiulești und die Frage der frühäneolithischen Ost-West-Beziehungen. Mitt. Berliner Ges. Anthr. 20, 1999, 35-43.

Rezension: M. Primas, Velika Gruda I. Hügelgräber des frühen 3. Jahrtausends v. Chr. im Adriagebiet. Bonn 1996 (Germania 77, 1999-2).

Rezension: Ph. Della Casa, Velika Gruda II. Die bronzezeitliche Nekropole Velika Gruda (Opš. Kotor, Montenegro). Bonn 1996 (Germania 77, 1999-2)

2000

Rathsdorf, Fpl. 5 - Siedlung, Befestigung und Wirtschaftszone. Arch. Berlin u. Brandenburg 2000, 62-65.

2001

Zur Typologie und Chronologie der Axt vom Typ Pločnik. Intern. Arch., St. Honoraria 12, 2001 (Festschr. H. Hauptmann), 153-164.

Die Funde vom Typ Cernavodă III-Boleráz im Gebiet ehemaligen Jugoslawien. Intern. Symp. "Cernavodă III-Boleráz-Kultur", Mangalia, Studia Danubiana 2, București, 2001, 358-368.

2002

mit P. Donat: Falkenwalde, Fpl. 10. Eine spätslawische Ansiedlung im Kreis Uckermark. Veröff. Brandenburg. Mus. Ur- u. Frühgesch. 32, 2002, 152-268.

Die Majkop-Kultur zwischen Europa und Asien. Zur Entstehung einer Hochkultur im Nordkaukasus während des 4. Jts. v. Chr. Mauerschau, Band 2 (Festschrift M. Korfmann; Hrsg. R. Aslan u.a.). Tübingen 2002, 781-799.

Schaufenster der Zeiten. Der mehrperiodige Fundplatz von Waltersdorf, Landkreis Dahme-Spree-wald. Arch. Berlin u. Brandenburg 2002, 51-53.

Urgeschichtliche Gräber vom Fundplatz Waltersdorf 26, Landkreis Dahme-Spree-wald. Einsichten 10, Wünsdorf 2002, 253-262.

Zwischen Hallstatt und Griechenland: die Fürstengräber in der frühen Eisenzeit des Zentralbalkans. Jahrbuch XXXII/30, Sarajevo - Frankfurt/M - Berlin - Heidelberg 2002 (Gedenkschr. A. Benac), 317-328.

2003

mit B. Schmidtchen and K. Bork: Besiedlung, Boden-erosion und Wasserhaushalt. Die Entwicklung einer Insel im Oderbruch bei Rathsdorf in Ostbrandenburg. Forschungen zur Deutschen Landeskunde 253. Flensburg 2003, 195-212.

On the oscillations of the Black Sea level in the Holocene period from an archaeological viewpoint. Intern. Symp. "Troia and the Troad", G. Wagner, E. Pernicka, H. P. Uerpmann Eds., Springer Verlag Berlin Heidelberg 2003, 95-104.

2004

Die Siedlungs- und Grabfunde von Waltersdorf. Heimatkalender Königs Wusterhausen und Dahmen-land. Königs Wusterhausen 2004, 80-84.

Zepterträger – Herrscher der Steppen. Die frühen Ockergräber des älteren Äneolithikums im karpato-balkanischen Gebiet und in Steppenraum Südost- und Osteuropas. Mainz 2004 (426 S. 77 Abb. 56 Taf. und 8 Fototaf.).

Oscilacije nivoa Crnog Mora i kulturni razvoj jugoistočne Evrope u vrijeme sred-njeg holocena (ca. 6000-3000 BC) – Schwankungen des Schwarzmeerspiegels und die Kulturentwicklung Südosteuropas während des mittleren Holozäns (ca. 6000-3000 BC). Starinar 53-54, 2004, 9-21.

mit M.J. Brather: Frühgeschichtliche Gräber von Waltersdorf, Landkreis Dahme-Spree-wald. Veröff. Brandenburg. Mus. Ur- u. Frühgesch. 35, 2004, 93-112.

Die Funde des Protoanjetitzer Typs von Forst-Sacro, Fpl. 4 (Landkreis Spree-Neiße). Einsichten 13, 2004, Wünsdorf, 57-64.

2005

Der Wachter an der Quelle – Eine jungsteinzeitliche Siedlung mit Kultstätte im Drense, Lkr. Uckermark.

In: Die Autobahn A20 – Norddeutsche längste Ausgrabung. Archäologie in Mecklenburg-Vorpommern 4, Schwerin 2005, 37-40.

Eine Tote in der Grube – Die slawische Siedlungsbe-stattung von Falkenwalde, Lkr. Uckermark. In: Die Autobahn A20 – Norddeutsche längste Ausgra-bung. Archäologie in Mecklenburg-Vorpommern 4, Schwerin 2005, 169-172.

Eine Kupferaxt aus Frankfurt/Oder, die Datierungs-probleme des Hortfundes von Carbuna und die Chronologie der Hammeräxte vom Typ Pločnik. Scripta praehistorica, Honoraria 1 (Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmbovița oblata). Trinitas - Iași, 2005, 445-459.

sa B. Raunig: Borivoj Čović (1927-1995). Godišnjak/ Jahrbuch XXXIV/32, Sarajevo 2005, 9-19.

Каменные крестовидные булавы медного века на территории Юго-Восточной и Восточной Европы. Stratum Plus Nr. 2 2005-2009, Санкт-Петербург – Кишинев – Одесса – Бухарест 2009, 419-437

2006

Cetinska keramika u unutrašnjosti zapadnog Balkana i problem interpretacije praistorijskih nalaza. Godišnjak/Jahrbuch Sarajevo 35/33, 2006, 26-38.

Auf vier Spuren in die Vergangenheit. Zur archäolo-gischen Tätigkeit im Vorfeld des Baues der Auto-bahn A 20. Materialien des III Deutsch-Polnischen Archäologen Treffen Dychów 16.-17. Novem-ber 2005- Zielona Góra. Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza - Zeszyt 2 2006, 95-110.

Die kreuzförmigen Steinkeulen in der frühen Kupfer-zeit Südost- und Osteuropas. Homage to Milutin Garašanin. Tasić, N., Grozdanov, C. (eds.). Belgra-de 2006, 415-432.

mit E. Kaiser, J.J. Rassamakin, V. Samar: Der Grabhü-gel "Tarasova Mogila" bei der Stadt Orechov. Neue Angaben zur Periodisierung und Chronologie der äneolithischen-bronzezeitlichen Steppen-kulturen im Azovgebiet. Eurasia Antiqua 12, 2006, 63-112.

Finds of the Cetina type in the western Balkans hin-terland and the issue of cultural and historical in-terpretation in the prehistoric archaeology. Vjesnik za Arheologiju i Povijest Dalmatinsku (VAPD) 99. Split 2006, 27-41.

Rathsdorf, Fpl. 5 – Eine Siedlung der frühen Görit-zer Gruppe im unteren Odergebiet. Śląskie Spraw. Arch. 48, 2006, 237-248.

Rezension: J.J. Rassamakin, Die nordpontische Steppe in der Kupferzeit. PZ 81/2 2006, 242-246.

Rezenzija: B. Marijanović, Eneolitik i eneoličke kul-ture u Bosni i Hercegovini. Godišnjak/ Jahrbuch XXXV/33 Sarajevo 2006, 234-239.

2007

- Bare Münze oder wer war Ballaios. Situla 44. Scripta praehistorica in honorem Biba Terzan. Ljubljana 2007, 843-848.
- mit T. Schatz: Archäologische und bodenkundliche Ergebnisse der Untersuchung des Bodendenkmals Waltersdorf Fpl. 29 auf dem Gelände des neuen Großflughafens BBI. Einsichten 16, 2007, 323-330.

2008

- Nordwestlichen Schwarzmeergebiet während des 4. Jts v. Chr. (Ukraine und Moldau). Arch. Anzeiger 2008, 325-327.

2009

- Zentrum und Peripherie im 5. Jt. v. Chr.: Zur Entstehung und Ausbreitung der europäischen Kupferzeit. In: Hänsel, Govedarica, Apakidze (Hrsg.) Der Schwarz-meerraum vom Äneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000-500 v. Chr.). PAS 25, 60-73, Berlin 2009.
- sa M. Baković: Nalazi iz kneževskog tumula Gruda Boljevića u Podgorici, Crna Gora. Godišnjak/Jahrbuch XXXVIII/36, Sarajevo 2009, 5-21.:

2010

- Ideološki značaj grobnih tumula i sakralna simbolika kruga. Godišnjak/Jahrbuch 39, Sarajevo 2010, 5-22.
- Grab- und Opferfunde aus dem Hügel Gruda Boljevića in Montenegro (erste Hälfte des 3. Jahrtausend v. Chr. Studia Archaeologica et Mediaevalia XI-1. (Panthia Rhei – Festschrift J. Pavuk), Bratislava 2010, 179-188.
- Nordwestlichen Schwarzmeergebiet während des 4. Jts. V. Chr. Arch. Anzeiger 2010, 334-335.
- Kochstelle im Lehm Boden. Bronzezeitliche Erdherde aus Schwanebeck, Lkr. Barnim. Archäologie in Berlin und Brandenburg 2010, 61-63.
- са М. Бакович: Находки из "княжеского" кургана Груда Болевица в Подгорица, Черногория. Stratum Plus 2/2010, 269-280.
- са И. Манзура: Новые материалы реннего бронзового века на Тилигулском лимане. Stratum Plus 2/2010, 299-308.
- Spuren von Fernbeziehungen in Norddeutschland während des 5. Jahrtausends v.Chr. Das Altertum 55 (1), 2010, 1-12.

2011

- Die sakrale Symbolik des Kreises: Gedanken zum verborgenen Sinnbild der Hügelbestattungen. In: E. Borgna & S. Müller Celka, Eds. Ancestral Landscapes.

Burial mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe - Balkans - Adriatic - Aegean, 4th-2nd millennium B.C. Lyon 2011, 33-46.

- Gdje i kada je postojalo bakarno doba. Godišnjak/Jahrbuch 40, Sarajevo 2011, 45-61.
- Erdherde aus Schwanebeck. Archäologie in Deutschland 4, 2011, 40.

mit I. Manzura: Grundzüge einer Kulturgeschichte des Nordwestlichen Schwarz-meergebietes im 5. und 4. Jahrtausend v. Chr. In: Der Schwarzmeerraum vom Äneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000-500 v. Chr.), PAS 27, Berlin 2011, 41-61.

Сакралнаја символика круга: размишленија о сокровенном смислу курганных погребений. Stratum plus 2/2011, 167-182.

Siedlungskomplex Orlovka-Kartal und die frühe Kupferzeit im nordwestlichen Schwarzmeergebiet (Ukraine/Republik Moldau). Arch. Anzeiger 2011, 348-349.

sa M. Forić: Rezultati orijentacionog istraživanja u cilju identifikacije i zaštite arheoloških spomenika na trasi autoputa V/c kroz Bosnu i Hercegovinu. Godišnjak/Jahrbuch 40, Sarajevo 2011, 207-219.

2012

with Konikov E.G., Ivanova S.V., Kiosak D.V., Vinogradova E.I., Manzura I., Geoarchaeology: The Problem of Settlement in the Coastal Zone of North-West Black Sea Region (an interdisciplinary Study). Stratigraphy and sedimentology of oil-gas basins 1.2012, Baku 2012, 3-17.

Siedlungskomplex Orlovka-Kartal und die frühe Kupferzeit im nordwestlichen Schwarzmeer-Gebiet (Ukraine/Republik Moldau). Arch. Anz. 2012/1, 348-349.

Majkopska gravura. The Maikop engraving. Godišnjak/Jahrbuch 41, Sarajevo 2012, 37-42.

2013

Pedeset godina Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH. Godišnjak/ Jahrbuch 42, Sarajevo 2013, 9-22.

Die Grabkulturen der osteuropäischen Steppe und die Becherkulturen Zentral- und Westeuropas. In: Bronzezeit. Europa ohne Grenzen. 4.-1. Jahrtausend v. Chr. St. Petersburg 2013, 95-105.

Die Siedlung Cealic, Moldawien. Arch. Anzeiger 2012/1, 2013 325-327.

2014

mit I. Manzura, I. Brujako, R. Neef, E. Sekerskaja, E. Konikov, M. Mennenga, A. Windler: Neue Untersuchungen zur kulturellen Entwicklung im

nordwestlichen Schwarzmeergebiet während des 4. Jahrtausens v. Chr. (Arbeitsstand 2008). *Studia Honoraria* 36, Berlin 2014, 59-72.

2015

with I. Manzura: Copper Age Settlement Kartal in Orlovka (South-West Ukraine). In: *Chronologies, Lithics and Metals: the Fifth and Fourth Millennium BC between the Carpathians and the Aegean Sea. International Workshop Budapest 2016*, 437-456.

Das Häuptlingsgrab von Giurgiulești. In *Krieg, eine archäologische Spurensuche* (Hrsg. H. Meller u. M. Schefzig), Halle/Saale 2016, 117-118.

Recenzija: A. Kaljanac, *Historija arheologije – u potrazi za prošlošću*. Sarajevo 2015, 263-265.

2016

Где, когда и как зарождается медный век? Российский археологический ежегодник № 5–6, 2015–2016, 53-78. РАН, Ст. Петербург 2016.

Das Phänomen der balkanischen Kupferzeit. In: *Der Schwarzmeerraum vom Neolithikum bis in die Früheisenzeit (6000-600 v. Chr.; Hrsg. G. Hänsel u.a.)*, PAS 30, Berlin 2016, 11-22.

Violin-Idole aus Hügelgräbern der beginnenden Bronzezeit in Nordalbanien und Montenegro. In: *Mensch, Kultur und Gesellschaft von der Kupferzeit bis zur frühen Eisenzeit im Nördlichen Eurasien (Beiträge zu Ehren zum 60. Geburtstag von Eugen Sava; Hrsg. A. Zanoci et al.)*. *Targetia International I*, Chisinau 2016, 85-101.

Conflict or Coexistence: Steppe and Agricultural Societies in the Early Copper Age of the Northwest Black Sea Area. Interactions, changes and Meanings. Essays in honour of Igor Manzura on the occasion of his 60th birthday; Ed. S. Țerna and B. Govedarica). Kishinev 2016, 81-93.

The stratigraphy of Tumulus 6 in Shtoj and the appearance of violin idols in the south Adriatic region. *Godišnjak/Jahrbuch* 45, 2016, 5-34.

with I. Manzura, The Giurgiulești Cemetery in Chronological and Cultural Context of Southeastern and Eastern Europe. *Eurasia Antiqua* 22, 2016, 1-39.

2017

Problem interpretacije ukrašenih brusova s Glasinačkog područja / The problem of interpretation of the decorated whetstones from the Glasinac area. *VAHD 110-1, SPLIT* 2017, 37-65.

са И. Манзура и Д. В. Киосак, Логистика кремнеобработки болгарского варианта культуры Гумельница (по материалам поселений Орловка-Картал и Чалык). *Stratum Plus* 2017.2, 57-74.

2018

Recenzija: Ante Milošević, *Arheologija Sinjskoga polja*. Split, 2017. *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 44-45, 2018, 353-355.

2019

Tumul iz Brezja i neka pitanja socio-kulturnog razvoja na Glasincu u starijem željeznom dobu. *Papers in Honour of Rastko Vasić 80th Birthday* (ed. V. Filipović i dr.). Belgrade 2019, 259-272.

II. Članci u leksikografskim izdanjima

Amovića Gradina. *Arheološki Leksikon BiH* 3, Sarajevo 1988 (dalje *AL BiH* 3), 91.

Borovac, Kaljina. *AL BiH* 3, 92.

Girski Grad. *AL BiH* 3, 95.

Grad Bukovik. *AL BiH* 3, 95.

Grad Kovanj. *Rogatica. AL BiH* 3, 95.

Sa B. Čovićem, Grad Ilijak, Sjeversko. *AL BiH* 3, 95.

Grad Šenkovići, Sokolac. *AL BiH* 3, 95.

Grad na Rujniku, Brankovići. *AL BiH* 3, 95-96.

Grad Prisoje. *AL BiH* 3, 96.

Grad Vitanj. *AL BiH* 3, 96.

Gradac Prisoje. *AL BiH* 3, 96.

Gradac Vitanj, Kula, Sokolac. *AL BiH* 3, 96.

Gradac Oškoplje, Dumanjići, Rogatica. *AL BiH* 3, 96.

Gradac Kramer Selo, Rogatica. *AL BiH* 3, 96.

Gradac, Gujin Gradac, Kusače. *AL BiH* 3, 96.

sa B. Čovićem, Gradac 1, Osovo, Rogatica. *AL BiH* 3, 96.

Gradac 2, Osovo, Rogatica. *AL BiH* 3, 96.

Bradić, Berkovići, Sokolac. *AL BiH* 3, 96.

Gradić, Bijeje Vode, Sokolac. *AL BiH* 3, 96.

Gradić Prisoje, Trubava, Sokolac. *AL BiH* 3, 96-97.

Gradina Buljukovina, Sokolac. *AL BiH* 3, 97.

Gradina Dolovi, Sokolac. *AL BiH* 3, 97.

Gradina Gulije, Rogatica. *AL BiH* 3, 97.

Gradina Klisura. *AL BiH* 3, 97.

Gradina Kopljevići, Rogatica. *AL BiH* 3, 97.

Gradina Kotorište, Košutica. *AL BiH* 3, 97.

Gradina Nenad Grad, Sokolac. *AL BiH* 3, 97.

Gradina Kik, Osovo. *AL BiH* 3, 97.

Gradina Mlađ, Parževići, Sokolac. *AL BiH* 3, 97.

Gradina Pediše, Sokolac. *AL BiH* 3, 97.

Gradina Pliješ, Podromanija, Sokolac. *AL BiH* 3, 97-98.

Gradina Šenkovići, Sokolac. *AL BiH* 3, 98.

Gradina Vrhbarje, Sokolac. *AL BiH* 3, 98.

Gradina Vrlazije, Rogatica. *AL BiH* 3, 98.

Hreljin Grad, Čitluci, Sokolac. *AL BiH* 3, 99.

Mala Gradina Kusače, Sokolac. *AL BiH* 3, 101.

Mala Gradina Margetići, Sokolac. *AL BiH* 3, 101.

Mali Gradac Golubovići, Rogatica. *AL BiH* 3, 101.

Mali Gradac Kusače, Sokolac. *AL BiH* 3, 101.

Pohovac Baltići, Sokolac. *AL BiH* 3, 103.

Šahinski grad, Šahbegovići, Sokolac. *AL BiH* 3, 106.

Velika Gradina Bjelosavljevići, Sokolac. AL BiH 3, 107.

Velika Gradina Staro Selo, Sokolac. AL BiH 3, 107.

Veliki Grad Golubovići, Rogatica. AL BiH 3, 108.

III. Uredništvo

Urednik Zbornika Arheološkog društva Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1983.

Urednik Godišnjaka Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH / Jahrbuch des Zentrums für Balkanforschungen der AW B-H od broja 31 za 2002. godinu.

Urednik zbornika "Der Schwarzmeerraum vom Äneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000-500 v. Chr.)." PAS 25, Rhaden, Westf. 2009 (zajedno sa B. Hänsel, i J. Apakidze).

Urednik zbornika "Der Schwarzmeerraum vom Äneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000—500

v. Chr.), globale Entwicklung versus Lokalgeschehen." PAS 27. Rhaden, Westf. 2011. (zajedno sa B. Hänsel i E. Sava)

Član redakcije zbornika "Homage to Milutin Garašanin". Belgrade 2006.

Član redakcije Zbornika: Ancestral Landscapes, Burial mounds in the copper and bronze ages, Central and Eastern Europe – Balkans – Adriatic – Aegean, 4th-2nd millennium B.C, E. Borgna, S. Müller-Celka, Ed. TMO 58. Lyon 2011.

Urednik zbornika "Interactions, changes and Meanings. Essays in honour of Igor Manzura on the occasion of his 60th birthday." Kishinev 2016 (zajedno sa S. Țerna).

Član redakcije časopisa "Stratum Plus", Kišinev-St. Petersburg-București.

Član redakcije časopisa "Davnine", Podgorica.

Ostava iz Cvrtkovaca u kontekstu potencijala kasnobrončanodobnih ostava Bosne

Martina Blečić Kavur

Koper

Wayne Powell

Brooklyn

Aleksandar Jašarević

Doboj

Apstrakt: The hoards from northern Bosnia, especially those along the wider stream area of river Bosna, are culturally and technologically interpreted in close connection with the emanating pattern of their manifestation in the wider area of south-western Pannonia and the extremely rich Posavina region within it. Data on 11 hoards in the region currently exists, with around 570 items and fragments recorded within these. Most hoards are considered to be representative of the cultural circumstances of the time and place in which they were deposited. Among them are included several exceptionally interesting recently published hoards from Majdan/Ridžal, Paležnica and Srebrenik, each with their own idiosyncrasies. These are now complemented by a hoard from Cvrtkovci, which is presented here in greater detail. All of these hoards, through typological-stylistic analysis and chronological attribution, have been attributed to the earlier period of the Urnfield culture, i.e., defined as falling within the range of phase II hoards of Bosnia and Herzegovina. As a result, they are deemed to be characteristic of an integral part of the enigmatic Pan-European phenomenon of the Late Bronze Age, synchronized with the Ha A1 phase of Central European periodization of the 13th and 12th centuries BC.

In the analyses of Bosnian hoards undertaken to date, an emphasis has been placed on the interpretation of objects as a valuable resource for typological and chronological evaluation, an approach that also forms the basis of this research. However, questions as to the spatial arrangement of the hoards within the landscape, interpersonal connections and origins have only recently been raised, and here, for the first time, an archaeo-metallurgical analysis of isotopes of representative objects from the Cvrtkovci hoard is presented.

Key words: Northern Bosnia, hoard from Cvrtkovci, Late Bronze Age, analysis of the composition, biography of objects, isotopes

Prostor, vrijeme i stanje

Širi prostor doline rijeke Bosne, koja cijelim svojim tokom prolazi kroz Bosnu, u arheologiji je brončanog doba dobro potvrđen. Samim time važan je za razumijevanje cjelokupnih kulturnih procesa koji su se, u to vrijeme, odvijali na zapadnom dijelu zemljopisnog pejzaža Balkana. Drugim riječima, u vertikalnom koridoru (jug – sjever), od izvora rijeke na Igmanu, do njezinog ušća u rijeku Savu, zabilježena su mnoga nalazišta kasnog brončanog doba koja su, s dosadašnjim istraživanjima, poglavito naselja i ne-

kropola, u mnogočemu rasvjetljavala taj dio naše daleke prošlosti. U sukusu tako brojnih i različitih konteksta, te njihovih koncepata, kasnobrončanodobna ostavština iznimno je nadopunjena i nalazima ostava. Zapravo, može se reći kako većina nalaza materijalne kulture koji predstavljaju okosnicu kronološkog i kulturnog interpretiranja kasnog brončanog doba potječe upravo iz ostava (sl. 1). Premda se i one istražuju dugi niz godina, tek su u novije vrijeme opsežno, pregledno i na jednom mjestu predstavljene¹ te općenito in-

¹ König 2004.

Slika 1. Karta položaja važnijih gradova (●) i ostava iz II. horizonta na području BiH i Brodskog Posavlja (▲) (nadopunjeno prema Blečić Kavur / Jašarević 2016; grafika M. Blečić Kavur)

terpretirane unutar pregleda materijalne kulture kasnog brončanog doba Bosne.² Kada im se pridruže i stariji, pojedinačni rezultati,³ možemo sa sigurnošću reći kako za navedeni prostor imamo solidno uređen i obrađen korpus arheološke zbirke metalnih predmeta s kojima se može pristupiti novom znanstvenom manipuliranju u svrhu što egzaktnijih, decidiranih i šire implementirajućih rezultata tako specifičnog povijesnog momenta još specifičnije kulturno-zemljopisne regije.

Posljednjih je nekoliko godina u tom pravcu učinjen velik pomak. Povrh objava novih ostava i analiziranja materijalne kulture u arheološkom,

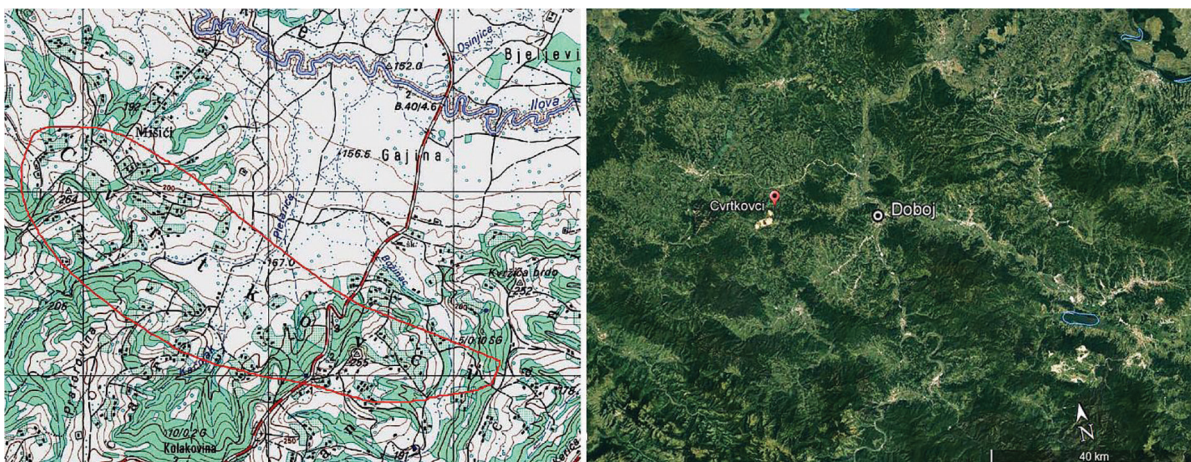
tipološko-stilskom i empirijskom, tj. klasičnom kulturno-povijesnom smislu, pomak se odražava i u sagledavanju brončanih predmeta iz izvornog, geokemijskog podrijetla korištenih sirovina.⁴ Taj vrlo raširen, premda ovdje tek započet arheometalurški aspekt istraživanja, vrši ponovno i novo povezivanje materijalne kulture u širi kontekst i njezin optok u starim, potvrđenim ili u drugim, posve novim mrežama neposrednih i/ili posrednih komunikacija pojedinih kulturnih zajednica ljudi.⁵

² Gavranović 2011.

³ E.g. Vinski-Gasparini 1983; Žeravica 1993.

⁴ Jašarević et al. 2015; Gavranović / Mehofer 2016; Powell et al. 2018.

⁵ Blečić Kavur / Jašarević 2012; Gavranović / Jašarević 2016; Gavranović / Mehofer 2016; Pavlin / Jašarević 2016; Blečić

Slika 2. Položaj sela Cvrtkovci u općini Stanari kod Doboja (topografska karta M. 1 : 50 000, podloga Google Earth 2019, grafika: M. Blečić Kavur)

Trenutno postoje podaci za 11 ostava iz regije koja se proteže uz širi prostor rijeke Bosne, s dostupnih oko 570 predmeta i ulomaka. Većina ostava na svoj su osobit način logičan odraz kulturnih okolnosti tog vremena i područja. Među njima, iznimno su vrijedne novije objavljene ostave iz Majdan / Ridžala,⁶ Paležnice⁷ i Srebrenika,⁸ jer ne samo da kvalitativno i kvantitativno pružaju kolekciju novih nalaza materijalne kulture koje do sada nismo poznavali s teritorija sjeverne Bosne već ukazuju i na posve nove momente u interpretaciji i razumijevanju kulturnih zbivanja, povezivanja i komuniciranja zajednica koje su ih u vrijeme starije faze kasnog brončanog doba baštinile. U njihov se ansambl pridodaje i četvrta ostava – ostava iz Cvrtkovaca koja se na ovome mjestu po prvi puta predstavlja, analizira i interpretira (sl. 1, 4).

Selo Cvrtkovci, u općini Stanari, smješteno je 17 km zračne udaljenosti sjeverozapadno od Doboja (sl. 2). To je tzv. područje peripanonskih, tj. preddinarskih niskih planina krnjinske regije, premreženo manjim rijekama i potocima uz glavni sliv pitome rijeke Ukrine koja pripada najvećem unutardržavnom riječnom slivu rijeke Bosne.⁹ Prostrana dolina bila je atraktivna ne samo u prapovijesno, već i u srednjovjekovno doba, a na krnjinskom gorju nalaze se i bogata

ležišta ugljena. Zbog svog osobitog geografskog položaja, prapovijesna naselja u dolinama tog riječnog područja Ukline i manjih pritoka formirana su na dominantnim gradinskim položajima od kojih je mali broj istražen, a još manji broj kronološki i kulturološki interpretiran. Prva istraživanja visinskih, tj. gradinskih naselja u okolini Stanara obavljana su tek u drugoj polovini 20. stoljeća. Gradina Ciganište, u naselju Brestovo iznad kanjona Ukline, obuhvaća 50 x 40 m veliki podij na kojem su 1972. godine provedena iskopavanja pod rukovodstvom Predraga Vučkovića. Arheološki nalazi iz kulturnog sloja dubine oko jedan metar datirani su u kasno brončano doba, no popratna dokumentacija nije sačuvana.¹⁰ Međutim, na moguću metaluršku aktivnost na samoj gradini ukazuju nalazi ingota i neodređene bronce (sl. 3).¹¹

Navedeno je područje i prije bilo poznato struci, budući da je upravo ostava iz Cvrtkovaca u Muzej u Doboju pristigla 1969. godine.¹² Riječ je o slučajnom nalazu, nepoznatog arheološkog konteksta, pa valja raspolagati s velikom vjerojatnošću kako je ostava reducirana konačnim kvantitetom prispjelih predmeta. U dostupnim arhivskim podacima stoji kako je nađena

Kavur / Jašarević, Mutapčić 2017; cf. Radivojević et al. 2018; Molloy 2018.

⁶ Blečić Kavur / Jašarević 2012.

⁷ Pavlin / Jašarević 2016.

⁸ Blečić Kavur / Jašarević / Mutapčić 2016.

⁹ Filipović 1969, 55; Gavranović 2011, 4.

¹⁰ Belić 1988, 62; Jašarević 2018, 44-47.

¹¹ Jašarević 2018, 45. sl. 23. Dimenzije ingota: promjer. 9,5 cm, debljina 4 cm, težina 220 g, inv. broj. 4652.

¹² Arhiv arheološkog odjela Muzeja u Doboju, inv. knjiga: 1/1970 Cvrtkovci – ostava bronce. Nažalost ostava nije navedena u Arheološkom leksikonu BiH (1988), niti je spomenuta u djelu P. Königa (2004). Pojedini predmeti tek su taksativno navedeni i kartirani prilikom objave ostave iz Paležnice (Pavlin, Jašarević 2016).

Slika 3. Pogačasti ili planokonveksni ingot iz gradine Ciganište kod Brestova (prema Jašarević 2018)

je u keramičkoj posudi na njivi Osište, vlasnika Novaka Lazića. U Muzej je predano više od 30 metalnih, većinom brončanih predmeta, a zabilježen je i podatak o postojanju dvije zlatne žice koje u Muzej ipak nisu pristigle.

Zbog izrazite fragmentarnosti i količine predmeta, ostava iz Cvrtkovaca nije objavljivana, niti bila kao takva poznata stručnoj javnosti (sl. 4). To ju međutim ne čini nimalo manje vrijednim arheološkim nalazom, već naprotiv – zastupljenost pojedinih predmeta ukazuje na svojevrsnu grupu nalaza čije porijeklo svjedoči o kontaktima sa znatno udaljenim krajevima, a sve u okvirima sličnih ili istih fenomena kasnog brončanog doba europskog kontinenta.

Opis, sadržaj i starost

Iz ostave zakopane na Osištu u Cvrtkocima očuvalo se 35 predmeta (sl. 4, T. 1-3). Većina se njih tipološko-stilski definira i prema atributima određuje u 4 kategorije; oružje, oruđe, nakit te limovi i neodređena bronca, što ju opredjeljuje u srednju ostavu heterogenog, tj. mješovitog sastava (sl. 5). Od ostalih se ostava iz šire regije sliva rijeke Bosne izdvaja ponajprije *biografskim* karakteristikama pojedinih predmeta, što će se, izuzev zlatnih žica, odnositi i na očuvanost i na samu težinu ostave. Niti jedan predmet nije sačuvan u cijelosti ili s manjim oštećenjima, već su svi zastupljeni u nepotpunom, nestrukturiranom izdanju. Poput ostava iz Boljanića,¹³ Jadrine,¹⁴

Blatnice¹⁵ i Majdan / Ridžala¹⁶ ne sadrži niti ingote niti veće ulomke neodređene bronce, a za razliku od regionalnih i istovremenih nalaza iz Kućišta / Močile,¹⁷ Novoga Grada,¹⁸ Paležnice¹⁹ i Srebrenika (sl. 1).²⁰ S ukupnom težinom od 595 g, najlakša je za sada analizirana ostava iz tog zemljopisnog područja.

U cvrtkovačkoj su ostavi zastupljeni sljedeći predmeti:

- Dva ulomka mača
- Dva ulomka bodeža
- Dva ulomka noža
- Tri ulomka koplja
- Ulomak sječiva sjekire sa zaliscima
- 11 ulomaka srpova
- Dva ulomka pilica
- Ulomak ogrlice / torquesa okruglog presjeka
- Dva ulomka narebrenih narukvica
- Ulomak ukrašene trakaste narukvice
- Ulomak spiralno namotane žice
- Ulomak alke
- Dvije zlatne žice – nepostojeće
- Dva komada ukrašenog lima
- Četiri komada neodređene bronce – zarubi, ostatci lijevanja

Ukupna težina = 595 g.

Broj i vrsta predmeta, stupanj njihove oštećenosti, bilo izvorne ili sekundarne, pozornost usmjerava na njihove osobitosti; od očuvanosti i fragmentacije, pa sve do boje, strukture i sirovinskog sastava. Može se konstatirati kako je s 4 kategorije predmeta najvećim udjelom prisutno oruđe (43%) (sl. 5). Grupi s najvećom zastuplenošću predstavlja 11 ulomaka različitih tipova srpova (T. 2), budući da su od ostalih, tipološki razvrstanih predmeta, zastupljeni s po jedan ili s najviše dva ulomka. S obzirom na njihovu izrazitu fragmentaciju, niti jedan srp nije moguće rekonstruirati od više postojećih ulomaka, jer su očuvani pretežito manji dijelovi sječiva i samo jedan ulomak ručke. Točnije se tipološko-stilski klasificiraju samo dva srpa, očuvana djelomično (sl. 4, 6).

Srpu s dugmetom ravne osnove, za razliku od ostalih, odlomljen je vrh sječiva, što ga čini naj-

¹³ Ibid., T. 13.

¹⁴ Blečić Kavur / Jašarević 2012.

¹⁵ König 2004, T. 1-4.

¹⁶ Ibid., T. 7.

¹⁷ Pavlin / Jašarević 2016.

¹⁸ Blečić Kavur / Jašarević / Mutapčić 2017.

¹³ König 2004, T. 14-19.

¹⁴ Ibid., T. 20B.

Slika 4. Ostava iz Cvrtkovaca (foto: A. Jašarević)

bolje očuvanim predmetom ostave (sl. 6a, T. 2, 11). Riječ je o tipu koji je već bio manjim ulomcima poznat iz ostava Jadrine²¹ i iz Novoga Grada,²² povezan uz ostave slavonskog tipa,²³ ali i šire podunavske te karpatske regije s dobrom paralelom u npr. ostavi iz Nove Bingule.²⁴ U novijoj je studiji isti srp iz obližnje ostave Paležnice predstavljen u kontekstu tipološkog rasprostiranja srpova tipa Ponticeu,²⁵ svojevrsnim ponajprije za prostor Mađarske i Slovačke,²⁶ premda srodne nalazimo i kod srpova tipa Pankhof IIA središnjeg europskog prostora.²⁷ Unatoč njihovoj pri-

²¹ König 2004, T. 20, 8.

²² Ibid., T. 7, 16.

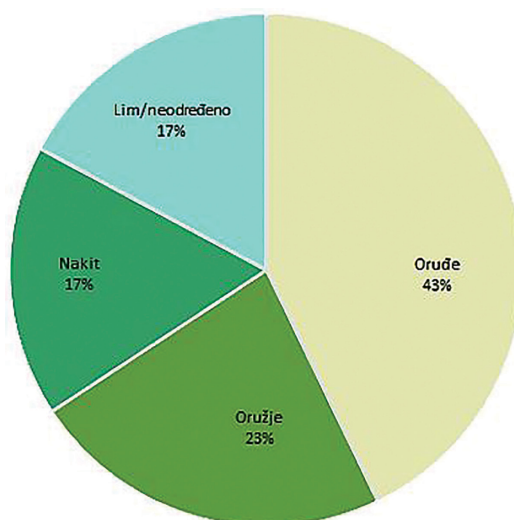
²³ Gavranović 2011, 153; Gavranović / Jašarević 2016, 99.

²⁴ Vasić 1994, 24-25, T. 2, 22; König 2004, 61; Jovanović 2010, 53, T. X, 69.

²⁵ König 2004, 60-61; Pavlin / Jašarević 2016, 33, T. 1, 4.

²⁶ Petrescu-Dîmbovița 1978, 14-16; Furmánek / Novotná 2006, 23-27.

²⁷ Primas 1986, 63-65.

Slika 5. Zastupljenost i omjer kategorija predmeta u ostavi iz Cvrtkovaca (grafika: M. Blečić Kavur)

Slika 6. *Srp s dugmetom (a) i srp s kompleksnom zakrivljenošću hrpta i jezičaste ručke (b)*

sutnosti, opisani srpovi nisu čest nalaz i najvjerojatnije nisu bili u široj primjeni. Budući da je naš primjerak gotovo neizrabljiv, pretpostavljamo kako nije bio funkcionalno korišten, zbog čega se njegova vrijednost mora tražiti u nekom drugom aspektu.

Međutim, novost predstavlja ulomak srpa s kompleksnom zakrivljenošću hrpta (sl. 6b, T. 2, 12). Naime, očuvan je naglašeno zakrivljen ili zasvođen vrh sječiva koji završava jezičasto, s okruglasto-spljoštenim proširenjem na vrhu. Srp nedostaje donja 1/3, tj. dio sječiva i ručka, a cijeli je hrbat ojačan profiliranim izrazitim rebrom. Klasificirati se može u skupinu srpova s jezičastom ručkom ne tako česte varijante kojemu srodne primjerke nalazimo u Vojvodini i Banatu.²⁸ Cvrtkovački je srp nedvojbeno prvi sigurno potvrđen srp toga tipa iz prostora sjeverne Bosne i iz bosanskohercegovačkih ostava uopće. Možda će se istom tipu moći pridružiti i manji ulomci srpova iz Posavine, tj. ulomak sječiva iz ostave Gornja Vrba²⁹ i još manji ulomak iz Kućišta / Močile,³⁰ oba s naglašeno zakrivljenim / zasvođenim vrhom jezičastog sječiva. Srp iz ostave u Cvrtkovcima obilježava tzv. spužvasta struktura i nedovršenost izvedbe, predstavljajući zapravo neuspjeli ljevački proizvod (sl. 6). Srodna je situacija zabilježena i u drugim posavskim ostavama, ali je ispostavljena upravo na primjercima iz banatske ostave Markovac-Grunjac.³¹ Srpovi, odnosno njihovi ulomci iz cvrtkovačke ostave uklapaju se u sliku njihove topografske zastupljenosti na

prostoru sjeverne Bosne i dobojske regije, gdje su do sada istraženi isključivo u kontekstu ostava.³²

Izrazitoj količini srpova u smislu oruđa pridružuju se i dva ulomka pilica (sl. 4, T. 3, 22-23). Prilično su oštećeni i manjih dimenzija, premda se njihova atribucija jasno određuje temeljem izduženo-ovalnih oblika sječiva, koji su prema krajevima suženi i zakrivljeni, s tankim lećastim presjekom i nazubljenim rubovima s objiju strana. To su karakteristike tzv. kasnobrončano-dobnih dvoreznih pila, čija je rasprostranjenost značajna u tipološko-topografskom smislu za prostor Karpatske kotline, osobito sjevernog koljena Potisja te južnije Transdanubije. Kronološki su čvrsto povezane uz horizont Ha A1 stupnja srednjoeuropske periodizacije, odnosno uz II. horizont ostava međuriječja Drave i Save gdje su, prostorno i vremenski, zastupljene s najvećom koncentracijom.³³ U ostavama Bosne i Hercegovine slijede isti obrazac kronološkog manifestiranja II. horizonta, sa zemljopisnom ograničenošću također sjeverne Bosne, ostave iz Kućišta / Močile, Boljanića i Jadrine.³⁴

Od višefunkcionalnih predmeta, dostupnih u kategorijama i oruđa i oružja, ističe se usamljeni ulomak sjekire masivnog sječiva, koje se pri dnu lepezasto širi, a određuje se kao tip sjekire sa zaliscima (sl. 4, 12, T. 2, 10). Konkretno se oružje predstavlja s tri ulomka različitih vrhova koplja i s po dva ulomka mačeva, bodeža i noževa (sl. 4, 7, T. 1, 1-7). Po zastupljenosti od 23% činit će drugu najveću kategoriju ostave (sl. 5). I njihova je fragmentacija toliko snažna da se izabiru jedino tuljac koplja s ukrašenim rubnikom i ulomak

²⁸ Vasić 1994, T. 25, 362, 376, T. 27, 429; Jovanović 2010, T. 10, 41; cf. Petrescu-Dîmbovița 1978, T. 109, 143.

²⁹ Vinski-Gasparini 1973, T. 51, 9.

³⁰ König 2004, T. 3, 39.

³¹ Jovanović 2010, 24.

³² Gavranović 2011, 150, K. 52.

³³ Vinski-Gasparini 1973, 94, T. 29, 16-17, T. 54, 22-28, T. 76, 33, T. 84, 15, 19; Hansen 1994, 150, Abb. 82; cf. Teržan 2003.

³⁴ König 2004, 54-55, T. 2, 22-26, T. 18, 50, T. 20, B4.

jezičaste ručke mača, bez preciznijih tipološko-stilskih karakteristika. Nadalje, ulomci bodeža očuvani su samo u donjem dijelu sječiva, pa će njihova veličina i oblikovnost, spljošteno-lečastog presjeka, vjerojatno upućivati na određenu varijantu jezičastih bodeža, poznatih u ostavama II. horizonta, osobito onih iz regije Kućišta / Močile, Paležnice i Boljanića (sl. 1).³⁵

Premda u nedostatku lista koplje nije moguće pobliže klasificirati, ipak ukrašeni rubnik tuljca omogućuje njegovo povezivanje u širem kulturnom prostoru (sl. 7, T. 1, 5). Riječ je također o svojstvenoj odlici kopanja prisutnih u Karpatskoj kotlini tijekom Bd D i Ha A1 stupnjeva,³⁶ s izrazitim zastupljenošću u kontekstu II. horizonta ostava južnopanonskog područja istočne Slavonije i Srijema.³⁷ Iz područja Bosne i Hercegovine do sada je poznato samo 7 koplja s ukrašenim rubnicima tuljaca u različitim varijantama i stilovima.³⁸ Sjedinjenje urezanih vodoravnih linija i blago zakošenih, urezanih crtica u gornjoj traci, minimalistička je dekorativna izvedba kojom se cvrtkovački tuljac pridružuje skupini 2 načina ukrašavanja prema S. Hansenu, predstavljenom ponajviše na kopljima plamenastog oblika.³⁹ Neposrednije paralele mogu se naći na prostoru slavonske Posavine, osobito u ostavi Brodski Varoš,⁴⁰ a uz koplja iz Paležnice⁴¹ i Kućišta / Močila⁴² obilježavati će tek treći tako ukrašen primjerak iz područja južnije Bosne (sl. 1), najvjerojatnije nekad plamenastog oblika koplja.

Istodobno, uz sve veću proizvodnju i uporabu različitih tipova koplja, pojavljuje se i veća količina brončanih limova. Ponajviše su povezani uz obrambenu vojnu opremu ili uz posude.⁴³ To pravilo može se potvrditi i sastavom predmeta iz naše ostave, u kojoj su prisutna i dva, sekundarno polomljena brončana lima (sl. 4, 8, T. 3, 30-31). Ulomci su to većeg predmeta koji je bio ukrašen iskucavanjem točkica u paralelnom nizu

Slika 7. Tuljac koplja s ukrašenim rubnikom
(foto: A. Jašarević)

poput girlande i s jednom izbočenijom bradavicom ispod njih. I unatoč tim elementima, limove je teže morfološki rekonstruirati i tipološki klasificirati premda bi se, s obzirom na dimenzije i način ukrašavanja, mogli pripisati ili ulomcima knemida, većim ukrasnim diskovima ili čak ulomcima oklopa?

Treća, i ujedno skromnije zastupljena kategorija je nakit (17%) (sl. 5), s ulomkom ogrlice / torquesa okruglog presjeka, 2 ulomka narebrenih narukvica, ulomkom narukvice od brončanog lima, ulomkom spiralno namotane žice dijela naočalastog privjeska i s ulomkom alkice (sl. 4). I u toj je kategoriji tipološka determinanta prikraćena očuvanošću samih predmeta, kao i njihovom kronološkom neosjetljivošću, premda se ne odražava tako dramatično kao kod prije navedenih kategorija oruđa i oružja. Izdvojiti valja veći ulomak gusto i plitko horizontalno narebrene narukvice (T. 3, 27), kakve su česte u velikim ostavama mješovitog sastava. Općenito su definirane u vrijeme Ha A stupnja na širem europskom prostoru, s dobrom zastupljenošću i u II. horizontu ostava kako na prostoru Slavonije i Srijema tako i na području jugoistočnoalpskog i

³⁵ König 2004, 23, 28-29, sl. 2, 2, T. 14, 3-16; Pavlin / Jašarević 2016, T. 1, 2.

³⁶ Hansen 1994, 73, sl. 40-41; cf. Turk 2016, 90-93.

³⁷ Gavranović 2011, 123-124, K 40.

³⁸ Blečić Kavur / Jašarević 2014, sl. 7; Pavlin / Jašarević 2016, 32, sl. 1.

³⁹ Hansen 1994, 73.

⁴⁰ Vinski-Gasparini 1973, 94, T. 60, 5-6.

⁴¹ Pavlin / Jašarević 2016, 41, k. 1.

⁴² König 2004, T. 1, 11.

⁴³ Vinski-Gasparini 1983, 658-659; Turk 1996, 108; Blečić Kavur / Jašarević 2012, 42; cf. Borgna 2016.

Slika 8. *Ukrašeni brončani lim* (foto: A. Jašarević)

sjevernojadranskog kruga.⁴⁴ Podjednako je zanimljiv manji ulomak savijenog brončanog lima (T. 3, 29), ukrašen urezanim kosim crticama uz rubove i u središnjem dijelu, koji pripada trakastim limenim narukvicama. S obzirom na veličinu i izvedbu ukrasa, najsirođniji primjerci nalaze se u ostavama iz Srebrnika⁴⁵ te iz Budinščine i Pričca,⁴⁶ a slične narukvice, ukrasa izvedenog u nešto drugačijoj maniri, mogu se vidjeti i kod ostave iz Kućišta / Močile.⁴⁷ Poput ostalih narukvica od brončanog lima na širem prostoru Karpatske kotline, i posavski su primjerci smješteni u vrijeme II. horizonta ostava i smatrani karakterističnim tipovima toga razdoblja,⁴⁸ pa se isto vremenski i kulturno definira i ulomak iz cvrtkovačke ostave.

Napokon, i zlatne su žice, iako izgubljene, vrlo vrijedan, ali i neobičan podatak za ovu ostavu, po čemu će doista predstavljati njezinu posebnost. Žice su navodno bile dugačke preko 20 cm. Do sada su iz područja Bosne bili poznati tek naočalasti privjesci iz Kulinog brda i Sitneža, kao pojedinačni nalazi, ne nužno iz ostava.⁴⁹ Način izved-

be i oblikovanje načelno ih određuje u kasno brončano doba, što je i izneseno s velikom dozom opreznosti. Međutim, sigurni nalaz zlatnih žica i perlica potvrđen je u grobovima nekropole Barice iz istovremene kulturne skupine Barice – Gređani starije faze kasnog brončanog doba,⁵⁰ u čiji će se vremenski kontekst, ako se prihvate vjerodostojnim, uklopiti i zlatne žice iz naše ostave.

Kompozicija, tragovi, izotopi

Odabran reprezentativan uzorak od 5 predmeta ostave bio je tretiran arheometalurškim analizama za određenje sastava i podrijetla sirovina.⁵¹ Brončani predmeti pripremljeni su i analizirani za izotopski sastav kositra koristeći metode opisane u radovima E. Balliana i suradnika te A. Mason i suradnika.⁵² Podaci su prikazani u odnosu na NIST 3161A Sn standard (Lot

⁴⁴ Vinski-Gasparini 1973, 91, T. 55, 26; T. 57, 15; T. 59, 35; Clausen 2003, Abb. 55, 415, 416; Abb. 56, 419; Turk 1996, 108-110; Blečić Kavur 2014, 82-85, sl. 46.

⁴⁵ Blečić Kavur / Jašarević / Mutapčić 2017.

⁴⁶ Vinski-Gasparini 1973, T. 79, 12; T. 71, 30.

⁴⁷ König 2004, T. 4, 76-77.

⁴⁸ Vinski-Gasparini 1973, 104, 110; König 2004, 23, 82-83, Abb. 2, 2.

⁴⁹ Čović 1957, 253-254, T. II, 1-2; König 2004, T. 79; cf. Gavranović 2011, 228.

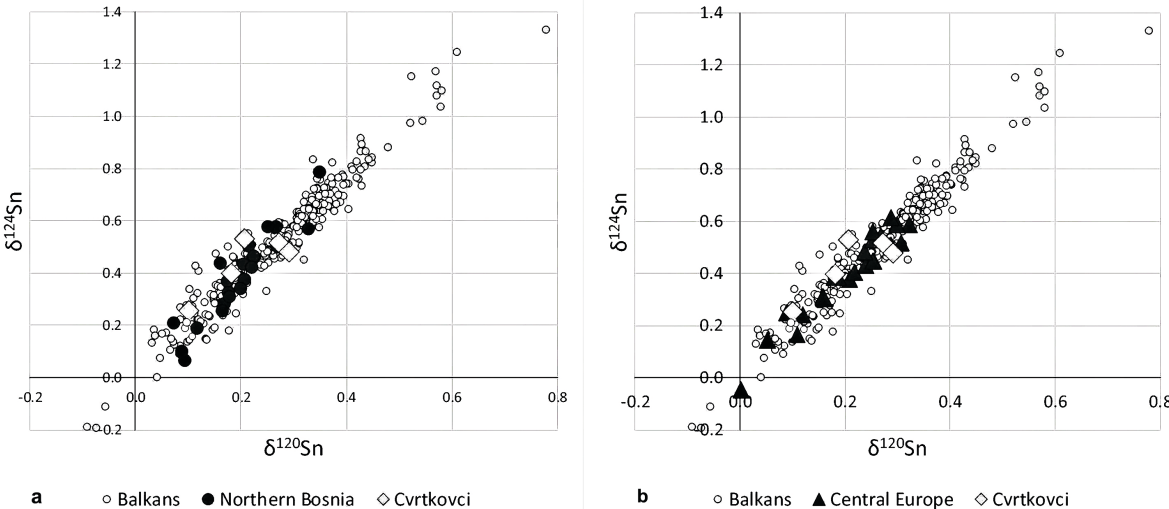
⁵⁰ Čović 1958, 81, 92, sl. 2, sl. 5; cf. Gavranović 2011, 246.

⁵¹ U članku se iznose preliminarni rezultati arheometalurških analiza isključivo odabranih predmeta iz cvrtkovačke ostave. Analize uzoraka iz ostalih ostava sjeverne Bosne te njihove usporedbe s analitičkim podatcima za brončano-dobnu metalurgiju jugoistočne Europe prelaze okvire ove rasprave koja je primarno usredotočena na tipološko-stilsko klasificiranje i kulturno-kronološko interpretiranje s prilogom preliminarnih kemijskih analiza.

⁵² Balliana et al. 2013; Mason et al. 2016.

Inv. number	$\delta^{120}\text{Sn}$	$\delta^{124}\text{Sn}$	Sn	Co	Ni	Zn	As	Sb	Pb	Ag
Lim 4881	0,29	0,48	7,1	2103	14115	1633	2298	1532	11453	861
Koplje 4874	0,18	0,40	5,8	4132	22718	1773	14319	3497	12984	625
Sjekira 4876	0,21	0,53	4,1	368	10642	0	3304	1884	10870	587
Mač 4877	0,27	0,52	3,8	0	9353	401	5169	7564	12361	650
Srp 4857	0,10	0,25	3,4	6580	6081	0	1953	457	14207	413

Slika 9. Prikaz rezultata analiza izotopskih vrijednosti kositra i preliminarnih detekcija elemenata u tragovima iz odabranih predmeta ostave u Cvrtkovcima (izradio W. Powell)

Slika 10. Izotopi kositra iz uzoraka predmeta cvrtkovačke ostave u odnosu na one iz sjeverne Bosne, Balkana i središnje Europe (grafika: W. Powell)

07033) u mil-notaciji po definiciji $\delta^{1xx}\text{Sn}\text{‰} = \left(\frac{\left(\frac{1xx\text{Sn}}{116\text{Sn}} \right)_{\text{sample}}}{\left(\frac{1xx\text{Sn}}{116\text{Sn}} \right)_{\text{NIST 3161}}} - 1 \right) * 1000$.

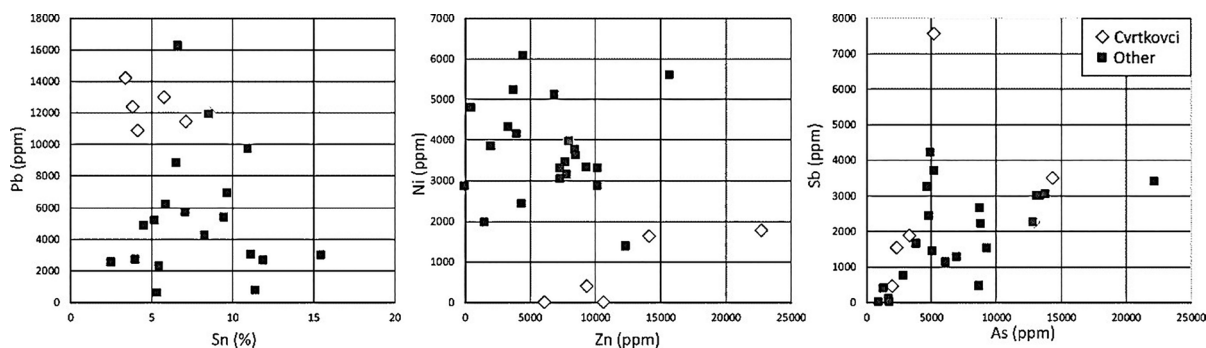
U cjelini su proceduralne 1σ pogreške za analizu $\delta^{120}\text{Sn} = 0,04\text{‰}$ i $\delta^{124}\text{Sn} = 0,08\text{‰}$. Preliminarna analiza elemenata u tragovima provedena je na neobrađenim, a pomno očišćenim površinama uz pomoć ručnog aparata Olympus Innov-X Delta Classic DC-4000 (sa softverom 3-Beam Soil) s rendgenskom fluorescencijom (XRF).

Predmeti iz cvrtkovačke ostave za metalografske su analize odabrani zajedno s još 22 uzorka iz četiri kasnobrončanodobne ostave iz regije sje-

verne Bosne (Kućišta / Močila, Majdan / Ridžali, Paležnica, Srebrenik) i s nalazima iz naselja Topolovaca. U obradu su bili uključeni uzorci ukrašenog lima, ukrašenog tuljca koplja, sjekira, ulomak mača i srpa s kompleksno zakrivljenim sječivom (sl. 9). Za usporedbu su bili dostupni postojeći skupovi podataka od brončanodobnih predmeta iz šire regije, pri čemu čak 278 s prostora istočnije Srbije i Transilvanije, te 28 iz srednje Europe (Češka, Austrija, Mađarska).⁵³

Vrijednosti $\delta^{124}\text{Sn}$ za predmete iz Cvrtkovačke obuhvaćaju raspon od 0,28 do 0,53‰, što je

⁵³ Cf. Mason et al. 2016; Powell et al. 2018.

Slika 11. Prikaz elementa u tragovima iz uzoraka predmeta ostave Cvrtkovci (grafika: W. Powell)

znatno ograničeno u odnosu na varijacije kompozicije koju pokazuju druge ostave kasnog bronzanog doba (0,06 do 0,78‰) u regiji (sl. 10a). Međutim, srednja vrijednost $\delta^{124}\text{Sn}$ za navedene predmete od 0,44 se ne može razlikovati unutar analitičke pogreške srednje vrijednosti 0,39‰ za predmete kasnog bronzanog doba s područja sjeverne Bosne u cjelini. Nadalje, srednja i kompozicijska vrijednost $\delta^{124}\text{Sn}$ i varijacija izotopskog sastava Sn za ove je bosanske uzorke nevjerojatno slična onoj kod predmeta iz srednje Europe (srednja vrijednost $\delta^{124}\text{Sn} = 0,38‰$) (sl. 10b). Podaci nam stoga sugeriraju da se srednjoeuropski kositar koristio prvenstveno, a možda i isključivo, za proizvodnju predmeta materijalne kulture pronađenih u cvrtkovačkoj ostavi kao i u okolnom, sjevernijem području uz rijeku Savu.

Iako cvrtkovački predmeti pokazuju sličan sastav kositra s drugim analiziranim ostavama iz sjeverne Bosne, profil njihovih elemenata u tragovima ipak je različit. Naime, svi tretirani uzorci iz naše ostave, u usporedbi s drugim uzorcima iz ostava sjeverne Bosne, pokazuju nešto više vrijednosti olova i manje vrijednosti cinka (sl. 11). To možda može upućivati na pretpostavku da je sastavom poseban izvor bakrene rude mogao biti korišten za proizvodnju predmeta iz predmetne ostave.

Izgled, svojstvenost i korisnost

Pojedinci, zajednice, društva i različiti kulturni fenomeni stvaraju i održavaju predmete jedinstvenima te s točno određenim izaslanstvom. Njihovi su “životni ciklusi” različiti, ali i povezani u određenim povijesnim okolnostima, pa su stoga ostave, osobito one heterogenih, tj. mješovitih sastava, izuzetan poligon za definiranje i pojedini-

načnih biografija predmeta te njihove kolektivno isprepletene povijesne vrijednosti.⁵⁴ U takvoj perspektivi društvenih relacija, gdje je sam koncept odlaganja više prikupljenih predmeta, ma na koji ga mi način interpretirali, promišljena namjera koja je iziskivala određene napore i odricanja, možda i više generacija,⁵⁵ i na primjeru ostave iz Cvrtkovaca svjedoči o izrazito dinamičnom i složenom odnosu procesa između ljudi i vrijednosti kao materijalnog dobra,⁵⁶ tj. samih predmeta fenomenološki značajnih za kasno bronzano doba.

Stanje očuvanosti ili izgled tih davno odlaganih dragocjenosti, bilo u smislu pojedinačnih predmeta ili u smislu zajedničke baštine, primaran je pri pokušaju određivanja njihove svojstvenosti i korisnosti. Izgled nam neposredno odražava pojedine, nama dostupne elemente iz *biografije* predmeta, ali i posredno, njihovim analiziranjem, razumijevanjem i interpretiranjem o zajednicama ljudi koje su ih kreirale i/ili baštinile te, u ovome primjeru, sudbinski odložile u vidu skupne ostave točno određene (povijesne) vrijednosti.

Tipološko-stilska klasifikacija predmeta te moguća topografsko-prostorna distribucija od iznimne je važnosti, baš kao i razmjer između zastupljenih predmeta, njihov stupanj i način oštećenja ili fragmentiranosti te analiza njihova primarnog geokemijskog zapisa kao odraza tehnološko-metalurške preraspodjele (sl. 9-11, 13).⁵⁷ Površnim pregledom cvrtkovačke ostave ne uočavaju se značajnija odstupanja od klasičnog obrasca tipičnog za ostave sjeverne Bosne i

⁵⁴ Gosden / Marchall 1999; Huth 2008; Hansen 2012.

⁵⁵ E.g. Bradley 1990; 2013; Fontjin 2002; 2013; Hansen 1994; 2005; 2012; 2016; Huth 2008; Dietrich 2014; Molloy 2018.

⁵⁶ Tilley 1999, 76.

⁵⁷ Țârlea 2008; Rezi 2011; Dietrich 2014; Powell et al. 2018; Radičević et al. 2018.

Slika 12. Ulomak srpa i sjekire s vidljivom poroznom teksturom (foto: A. Jašarević)

Posavine (sl. 4).⁵⁸ Naime, kako je predstavljeno, riječ je o srednje velikoj ostavi različitih, ali isključivo fragmentiranih predmeta, i to u prilično neskladnom omjeru. Tako nam djelomično očuvani i oštećeni predmeti, zastupljeni sa samo 9 primjeraka, obuhvaćaju 26% ili jedva nešto više od četvrtine ukupnog udjela ostave. Većinski dio, s čak 74%, tj. s nešto manje od tri četvrtine, čini 26 manjih ulomaka predmeta. Ipak, omjer oružja (23%) i oruđa (43%) (sl. 5) uređen je po standardnom principu odlaganja toga vremena koji slijedi masovniju zastupljenost oruđa i znatno manju oružja uz koje se uobičajeno povezuje pojašnjenje o tzv. muškom počelu ostave, tj. samog čina deponiranja.⁵⁹ Zanimljiv je, svakako, podatak o potpunom odsustvu bilo kakve veće količine ingota. Prema koncentraciji nalaza, najvjerojatnije su i u ovom primjeru ulomci srpova imali ulogu ingota, budući da su svi namjerno uništavani i lomljeni (sl. 4, 6, 12, T. 2), čime je njihova upotreba smanjena na pasivnu vrijednost, kao prenositelja brončane legure ili kositra.⁶⁰ S time povezano, težine i njihovi omjeri, kako ulomaka srpova, tako i čitave ostave, ne donose nikakve određenije ili jasnije podatke, čime se moguće tumačenje ulomaka srpova kao manipulativnog sredstva predmonetarnog optoka⁶¹ u potpunosti isključuje. Slijedom toga, ukupna težina od 595 g predstavlja ostavu kao najlakšu analiziranu iz te kulturno-zemljopisne regije, neposredno povezanu s pomno odabranim fragmentiranim predmetima, njihovom veličinom i, najvjerojatnije, sa samim sastavom. On je u tom značenju također

rječit, jer pokazuje kako ukrašeni brončani lim, najvjerojatnije dio obrambene vojne opreme, ima najveću zastupljenost kositra u leguri od 7,1% i s time čini najtvrdi brončani predmet ostave (sl. 9). Potpuno iznenađujuće, ulomak sječiva mača, sa zastuplenošću od 3,8% kositra u masi (sl. 9), tek je nešto viši od onog kod srpa 3,4% (sl. 9), što potvrđuje njihovu mekoću, odnosno vjerojatnost da su ti predmeti već i pri samom postupku lijevanja bili lomljiviji i nepodesni, krhkijih mehaničkih značajki, budući da je za lijevanje prikladno 4 do 10% zastupljenosti kositra.

Tezu opravdano podupiru i svojstva kao što su tekstura sa značajnim postotkom poroznosti te izuzetno slaba očuvanost površine, korozije tamno-smeđe boje. U najvećoj je mjeri pri analizi mikrostrukture predmeta na optičkom mikroskopu potvrđeno prisustvo izuzetne deformacije prilikom hlađenja predmeta (ulomak sjekire, sječiva mača, sl. 4, 6, 12, 13). Prisutni su tzv. dendritni kristali koje su pokušali ispraviti naknadnim zagrijavanjem, jer su na većim povećanjima vidljiva poligonalna zrna α faze (čvrsti rastvor Sn u Cu) s karakterističnim linijama dvojnog žarenja, a potom hladnim kovanjem (sl. 13), kojim se u pravilu pokušao postići porast tvrdoće ionako mekih i krhkih predmeta. Takva se mikrostruktura javlja kod sadržaja kositra do 20 mas.%.⁶² Navedeno je također vidljivo kod ostataka od lijevanja (grumen, šipka, zarubci, T. 3, 31-34) i pri većini otpadnih, tj. škart predmeta poput srpova, noževa, bodeža ili ulomaka pila (sl. 4, T. 1-3), čija površina ima izrazito poroznu i tzv. spužvastu strukturu koja, uz neravnomjernu površinu i nedovršenost izvedbe, bez tragova

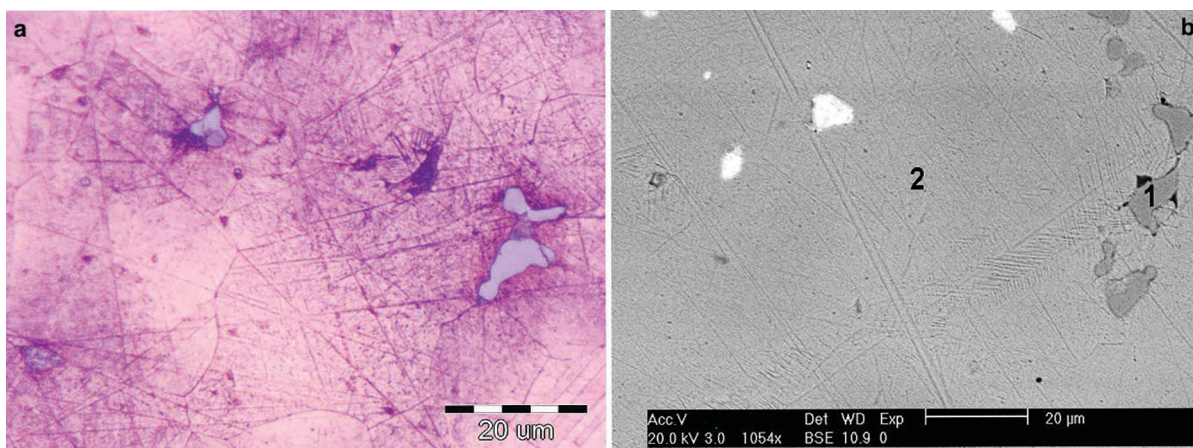
⁵⁸ König 2004; Vinski-Gasparini 1973.

⁵⁹ Hansen 1994, 304-305; Țârlea 2008, 79-84; Blečić Kavur / Jašarević 2014, 42-43; Pavlin / Jašarević 2016, 36; cf. Falkenstein 2011.

⁶⁰ Falkenstein 2011, 92-93.

⁶¹ Cf. Sommerfeld 1994.

⁶² D. Čubela, Metalografske analize predmeta iz ostave Cvrtkovci – izvještaj. Arhiv arheološkog odjela Muzeja u Dobroju br. protokola MD-ARH 01-28/2014, cf. Jovanović 2010, 75-78; Jašarević et al. 2015.

Slika 13. Mikrostruktura sječiva sjekire (4876), a – optička snimka, b – SEM snimka s brojevima koji prikazuju analizirane faze s različitim poljima (Foto: D. Čubela)

ikakve uporabe, predstavlja zapravo neuspjele ljevačke proizvode. Oni su se mogli lakše transportirati, pretopiti i ponovo lijevati u različite kalupe, što jest bila ustaljena praksa u vremenu kasnog brončanog doba.⁶³ U tom je smislu vrlo zanimljiva i hipoteza koja na osnovu izotopa kositra sugerira na njihovo srednjoeuropsko rudno izvoriste (Erzgebirge) (sl. 9-11). Vjerojatno je to još jedan dokaz o većim kulturnim poveznicama i doticajima sa znatno udaljenijim prostorima nego što smo si to do sada predstavljali uglavnom na temelju stilskog klasificiranja luksuznih i/ili prestižnih predmeta.⁶⁴

Sve zajedno upućuje na razumijevanje ostave kao selektivne, tj. svjesne akumulacije predmeta različitih svojstava: a) predmeta koji više nisu bili prikladni za uporabu, poput koplja, ulomka jezičaste ručke mača sa zakovicom i brončanih limova, namjerno izlomljenih i/ili uništavanih, i b) predmeta koji su neuspjeli ljevački derivati, te su i oni izlomljeni, ili nehotice pri samom lijevanju ili opet namjerno. Fragmentacija predmeta imala je dakle i u ovom primjeru vrlo specifičnu ulogu pokazatelja društvenih aktivnosti,⁶⁵ primijenjenu na svim predmetima u konceptu *pars pro toto* točno izabranih ulomaka predmeta kao bi, iako “izmrvljena”, u cjelini predstavljala istu ideološki postavljenu paradigmu odlaganja “bronce” toga

vremena.⁶⁶ S obzirom na uzorak, važno je istaknuti kako je upravo oružje većinom zastupljeno u prvoj kategoriji odvrnutih, ali predmeta s optimalnim udjelom kositra u njihovoj masi (brončani lim obrambene vojne opreme, koplje, T. 1, 5, T. 3, 30-31), odnosno kako su svi obrtnički škartirani predmeti (sječivo mača, ulomci noževa, srp, sjekira, T. 1, 2, 8-9, T. 2) u drugoj kategoriji s manjim postotkom kositra u masi brončane legure. Razlog takvog odlaganja i njihovog (privremenog) isključivanja iz svakodnevnog optoka bio je, po svoj prilici, izrazito koristan za zajednicu ili pojedinca, s mogućim dugoročnim planovima ponovnog oživljavanja predmeta u nekom novom izdanju, s nekom posve drugačijom *biografijom*, predodređen preradbi i konačno ponovnoj upotrebi.⁶⁷

Kako smo pokazali u tipološko-stilskoj analizi, u ostavi je doista prikupljeno gradivo glasovito za širi karpatski prostor, ali ipak upadljivo za njegov južnopanonski, posebno posavski milje. Drugim riječima, gradivo svojim stilskim obilježjima ima izrazit regionalni karakter. Međutim, upravo je konceptualna vrijednost ostave iz Cvrtkovaca nepobitan doprinos tezi po kojoj se oblik poslovanja s metalima na iznimno velikim udaljenostima, bilo trgovinom, razmjenom ili kojekakvim transferom, obavljao na više različitih ideoloških razina, kako uništenim i izrabljenim predmetima, tako i otpadnim, baš kao i

⁶³ Budd et al. 1995; Knapp 2000.

⁶⁴ Jovanović 2010, 79; Pavlin, Jašarević 2016; Gavranović, Mehofer 2016; cf. Molloy 2018; Radivojević et al. 2018.

⁶⁵ Hansen 2005; Rezi 2011; Brück 2006; 2013; Bradley 2013; Dietrich 2014.

⁶⁶ Hansen 1994, 360; 2005; Țârlea 2008; Rezi 2011; Blečić Kavur / Jašarević 2012.

⁶⁷ Turner 2010; Bradley 2013; Bray 2016; Wiesman 2017; Molloy 2018, Fig. 10, 2; cf. Radivojević et al. 2018.

luksuznim proizvodima. Ali, svi su oni u određenom trenutku i za točno određenu klasu korisnika imali kotaciju dragocjenosti čije su se povijesne vrijednosti ispreplitala.⁶⁸ U perspektivi stoga moramo računati na to da se tehnološko-metalurška mreža povezanosti odvijala zapravo drugačije i/ili neovisno od tipološko-stilske transmisije.⁶⁹ Na taj način svjesno sakupljeni predmeti iz cvrtkovačke ostave kombinacijom, metodom i tipom očuvanosti zapravo su vrlo promišljen i namjerno poduzet čin odlaganja u smislu muškog principa koji su, na gotovo svim razinama, pa i motivima, odraz situacije, načina i trenda manipuliranja predmetima II. horizonta ostava Bosne i Hercegovine te sjevernijeg međuriječja Save i Drave, tj. horizonta Veliko Nabrđe. Samim time integralni su dio obrasca i dinamike depoziranja Ha A stupnja šireg europskog prostora kada se eskaliranjem supraregionalnih kontakata na tehnološko-metalurškom nivou vršila i tzv. standardizacija materijalne kulture, osobito oružja i oruđa na različitim regionalnim i lokalnim područjima.⁷⁰

Napokon, i u smislu kontekstualne analize, okolnosti unutar kulturnog krajolika također su vrlo zanimljive. Naime, šira se dobojska regija s čak 5 ostava (Paležnica, Cvrtkovci, Boljanić, Jadrine i Srebrenik) u ovome trenutku predstavlja kao najbogatije područje tog tipa nalaza koje, unutar povezanog zemljopisnog ambijenta od Zavidovića do Doboja (sl. 1), prezentira također najveći korpus ostava i time najbrojnije nalaze materijalne kulture Bosne i Hercegovine 13. i početka 12. stoljeća pr. Kr.⁷¹

⁶⁸ Huth 2008.

⁶⁹ Cf. Mason et al. 2006; Powell et al. 2018.

⁷⁰ Rezi 2011, 317-318, Ch. 5; Dietrich 2014, 480-481, Fig. 5; Molloy 2018, 217-218.

⁷¹ Studija je nastala u okviru nacionalnog projekta "Skupnosti mrtvih, družbe živih. Pozna bronasta doba vzhodne Slovenije (J6-9363)" kojeg je sufinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnog proračuna uz sudjelovanje CUNY sveučilišta iz SAD i Muzeja u Doboju.

Summary

The Cvrtkovci hoard in the context of the potential of the Late Bronze Age hoards from Bosnia

The hoards from northern Bosnia, especially those along the broader river Bosna are, culturally and technologically interpreted in close connection with the emanating pattern of their manifestation in the wider area of south-western Pannonia and the extremely rich Posavina region within it. Data on 11 hoards in the region currently exists, with around 570 items and fragments recorded within these. Most hoards are considered to be representative of the cultural circumstances of the time and place in which they were deposited. Among them are included a number of exceptionally interesting recently published hoards from Majdan/Ridžal, Paležnica and Srebrenik, each with their own idiosyncrasies. These are now complemented by a hoard from Cvrtkovci, which is presented here in greater detail (Fig. 1). In the analyses of Bosnian hoards undertaken to date, an emphasis has been placed on the interpretation of objects as a valuable resource for typological and chronological evaluation, an approach that also forms the basis of this research. However, questions as to the spatial arrangement of the hoards within the landscape, interpersonal connections and origins have only recently been raised, and here, for the first time, an archaeometallurgical analysis of isotopes of representative objects from the Cvrtkovci hoard is presented (Fig. 4).

This hoard was found in a ceramic vessel on the Osište field, owned by Novak Lazić (Fig. 2). Thirty-five metal, mostly bronze, objects were handed over to the Museum in Doboj, and there was also evidence of the existence of two gold wires that were not passed to the Museum. The objects can be typologically and stylistically defined and classified into 5 categories; weapons, tools, jewellery, sheets, and unspecified bronze objects. Quantitatively, the hoard is defined as being of medium-size and of a heterogeneous composition (Fig. 4-5). This hoard is primarily distinguished from others discovered in the wider region of the Bosna River basin by the biographical characteristics of the individual objects, which – with the exception of the gold wires – relates to their preservation and the weight of the hoard itself. Not a single object was preserved in complete form or with only minor damage, and all objects are incomplete. Furthermore, with a weight of 595g, this is the lightest hoard to have been analysed in the defined geographical area to date. The number and type of objects, as well as the degree of

damage evident upon them, whether original or secondary, draws attention to their peculiarities; from preservation and fragmentation to colour, structure and raw material composition. Of the 5 categories of objects, the greatest proportion of the hoard is composed of tools (43%) (Fig. 5), with 11 fragments of different types of sickles (T. 2). Typologically and stylistically, only two partially preserved sickles could be classified (Fig. 4, 6); a sickle with button of Panticeu type and a sickle with a complex ridged curvature, which is a rarity for this cultural area (Fig. 6, T. 2, 12). They are joined by two fragments of Late Bronze Age double-sided saws (T. 3, 22-23). In terms of multifunctional objects that could be categorized as both tools and weapons, a single fragment of a winged axe stands out (Fig. 4, 12, T. 2, 10). Furthermore, weapons are represented by three fragments of different spear types, two sword fragments, and fragments of what were either daggers or knives (Fig. 4, 7; T. 1, 1-7). Composing 23% of the assemblage, these make up the second-largest category within the hoard (Fig. 5). However, their fragmentation is so extensive, that only a socket, most likely of a flame-shaped spear with a decorated socket edge and a fragment of a tongue-like sword handle, lacking features that could lead to a more precise typological categorization. Furthermore, only fragments from the lower part of the blade of the dagger are preserved, but from these it can be interpreted that the dagger represents a specific regional variant of tongue-handle daggers. The two bronze sheets (Fig. 4, 8, T. 3, 30-31), which have been determined to have been broken post-deposition, are parts of a larger object that was either military defensive equipment or a vessel. The third, more modestly represented, category is jewellery (17%) (Fig. 5), with a fragment of a round necklace or torque, two fragments of a ribbed bracelet, a fragment of bracelet made of bronze sheet, a spiral coiled wire from a pendant, and a fragment of a circular ring (Fig. 4). Finally, the gold wires, although lost, are of high value, being as they are uncommon for such a hoard, attesting to its exceptional nature.

Individuals, communities and societies combine with a range of cultural phenomena to create and sustain objects that are unique in form and hold a specific significance. Their life cycles may differ, but they are also bound together within certain historical circumstances, leading to the fact that hoards, especially those of heterogeneous composition, are an exceptional polygon for defining both individual biographies of objects and their collectively interwoven historical attributes. In such a perspective of social relationships, the very concept of disposing of an assemblage of collected objects, however it may be interpreted, is undeniably a deliberate intention that required a degree of cognitive and physical effort and renunciation, and,

as in the example of the Cvrtkovci hoard, can testify to the highly dynamic and complex interrelationships between humans, human processes, and values of material goods. The Cvrtkovci hoard is a medium-sized hoard containing a variety of implement types, all in fragmentary form and in rather inconsistent proportions. Thus, partially preserved and damaged items, in total only 9 objects, account for 26% of the total hoard share. The majority, at 74%, consists of 26 smaller fragments of objects. In the case of this hoard, the sickle fragments were most likely to have performed a role equivalent to that of ingots, since all bore evidence of having been deliberately destroyed and fractured (Fig. 4, 6, 12, T. 2), thus reducing their use to that of passive value as a bronze alloy or tin carrier.

With a total weight of 595 g, the hoard is the lightest found to date within the region, and this most likely has a direct relationship to the careful selection of the fragmented items, their size and, most likely, the composition of the hoard itself. That composition played a significant role, especially with regard to tin content, which in the decorated bronze sheet (most likely a piece of defensive military equipment) has the highest proportion – at 7.1% – thus making this the hardest bronze object in the hoard (Fig. 9). Quite surprisingly, the tin content of the sword blade sample (Fig. 9) – at 3.8% by mass – is only slightly higher than that of the sickle, which stands at 3.4% (Fig. 9), attesting to the likelihood that these objects were determined to have been made too brittle during the casting process, with fragile mechanical properties, and therefore unsuitable for purpose. Such a thesis is justifiably supported by attributes such as texture, with a high degree of porosity and extremely poor surface preservation, with dark brown corrosion evident. From an analysis of the microstructure of the objects, it can be concluded that extreme deformation occurred during the cooling of certain objects (fragment of axe, sword blade, Fig. 4, 6, 12, 13), leading to the formation of so-called dendritic crystals. Further, it could be concluded that attempts were made to correct these deformations through subsequent (re-)heating, due to the presence of polygonal grains of a phase with characteristic double annealing lines visible at higher magnifications, followed by cold forging (Fig. 13). This can be interpreted as an attempt to attain an increased hardness of what would have been relatively soft and brittle objects. It is also evident from casting residues present (lumps, bars, splinters, T. 3, 31-34) and in most discarded objects, such as sickles, knives, daggers or saw blades (Fig. 4, T. 1-3), whose surfaces have a highly porous structure that, combined with their uneven surface and lack of any trace of use, suggests failed casting products that could be easily transported, melted and re-cast using different moulds, which was a common practice in the Late

Bronze Age. This could provide further evidence of cultural connections and influences over a far greater area than we have understood to date, based primarily on an analysis and classification of style and typology, with a bias in this regard toward luxury goods and/or items of prestige. Overall, the hoard should be understood and interpreted as a selective assemblage, i.e. a conscious accumulations of objects of different characteristics: a) objects that were no longer fit for use, such as a spear, a fragment of a sword with riveted handle, and bronze sheets, intentionally broken and/or destroyed, and b) objects whose casting processes failed, which were also broken, either inadvertently during the casting process or intentionally afterwards, possibly to facilitate transportation. Fragmentation in this example also had a very specific role as an indicator of social activity, applied to all objects in the concept of *pars pro toto* of specifically selected fragments of objects.

Typological-stylistic analysis has shown that the material collected in the hoard is significant for the wider Carpathian area, but still striking for the Southern Pannonian, especially the Posavina region, thus reflecting a distinct regional character. However, it is the values associated with the assemblage of the Cvrtkovci hoard that make an indispensable contribution to the thesis that the act of dealing with metals over extremely long distances, whether by trade, exchange, or any kind of transfer, was carried out across multiple ideological levels, in terms of destroyed and used items, waste, and luxury goods. It is evident that, at some point and for a specific class of users, all implements held a degree of "value", with their historical profiles in this regard being temporally intertwined. From this perspective, we must therefore also consider that the technological-metallurgical network of social (inter-)connections was actually different to and/or independent of typological-stylistic transmission. As such, the consciously collected objects from the Cvrtkovci hoard, through their combination, method and type of preservation, represent, in fact, an intentional (and deliberately undertaken) act of disposal, at almost all levels of cognition, including motive, manner and trend of manipulating objects. The hoard is attributed to the earlier period of the Urnfield Culture, i.e., defined as falling within the range of phase II hoards of Bosnia and Herzegovina, contemporaneous to the hoards of phase II of continental Croatia – Veliko Nabrđe. Therefore, they are an integral component of the pattern and dynamics of deposition in the Ha A period in Europe during a time of escalation of supra-regional contacts at the technological-metallurgical level; the so-called standardization of material culture, especially weapons and tools, across different regions and locales. Finally, and in terms of contextual analysis, the circumstances of deposition within the

cultural landscape are also very interesting. Namely, the wider Doboj region, with as many as 5 hoards (Paležnica, Cvrtkovci, Boljanić, Jadrine and Srebrenik) discovered to date, is presently the richest area for this type of find, which, within the connected geographical environment from Zavidovići to Doboj (Fig. 1), stands as the largest concentration of material culture of the 13th and early 12th centuries BC on the territory of present-day Bosnia and Herzegovina.

Literatura

- Balliana, E. / Aramendía, M. / Resano, M. / Barbante, C. / Vanhaecke, F. 2013, Copper and tin isotopic analysis of ancient bronzes for archaeological investigation: development and validation of a suitable analytical methodology, *Analytical and Bio-analytical Chemistry* 405, 2973-2986.
- Belić, B. 1988. Ciganište, Brestovo, Doboj, u: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom 2, Sarajevo 1988, 62.
- Blečić Kavur, M. 2014, Na razmeđu svjetova za prijelaza milenija: Kasno brončano doba na Kvarneru / At the crossroads of worlds at the turn of the millennium: The Late Bronze Age in the Kvarner region, *Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu* 11, Zagreb 2014.
- Blečić Kavur, M. / Jašarević, A. 2014, Kasnobrončano-dobna ostava Majdan/Ridžali, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 43, 2014, 35-49.
- Blečić Kavur, M. / Jašarević, A. / Mutapčić, A. 2016, Nova kasnobrončano-dobna ostava iz Srebrnika: preliminarno izvješće. *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 45, 2016, 53-62.
- Borgna, E. 2016, Drugi elementi zaštitne bojne opreme, u: Teržan, B. / Borgna, E. / Turk, P. *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem III / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli della Età del Bronzo e del Ferro in Slovenia III*, *Katalogi in monografije* 42, Ljubljana 2016, 141-156.
- Bradley, R. 1990, The passage of arms: an archaeological analysis of prehistoric hoards and votive deposits, Cambridge 1990.
- Bradley, R. 2013, Hoards and the deposition of metalwork, u: Fokkens, H. / Harding, A. (ur.), *Handbook of the European Bronze Age*, Oxford 2013, 121-139.
- Bray, P. 2016, Metal, metalwork and specialization: The chemical composition of British Bronze Age swords in context, u: Koch, J. (ur.), *Celts from the*

- West III: Proceedings of the AEMA Conference, Cardiff 2014, Cardiff 2016, 229-246.
- Brück, J. 2006, Fragmentation, personhood and the social construction of technology in Middle and Late Bronze Age Britain, *Cambridge Archaeological Journal* 16(3), 2006, 297-315.
- Brück, J. 2016, Hoards, Fragmentation and Exchange in the European Bronze Age, u: Hansen, S. / Neumann, D. / Vachta, T. (ur.), *Raum, Gabe und Erinnerung. Weihgaben und Heiligtümer in prähistorischen und antiken Gesellschaften*, Berlin 2016, 75-92.
- Budd, P. / Pollard, M. / Scaife, B. / Thomas, R. G. 1995, Oxhide Ingots, Recycling, and the Mediterranean Metals Trade, *Journal of Mediterranean Archaeology* 8(1), 1-32.
- Clausing, C. 2003, Ein Urnenfelderzeitlicher Hortfund von Slavonski Brod, Kroatien, *Jahrbuch des Römisch-Germanisches Zentralmuseum* 50(1), 2003, 47-205.
- Čović, B. 1957, Nekoliko manjih preistoriskih nalaza iz Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XII, 1957, 241-255.
- Čović, B. 1958, Barice – nekropola kasnog bronzanog doba kod Gračanice, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XIII, 1958, 77-96.
- Čović, B. 1988, Barice-Gređani – kulturna grupa, u: *Arheološki leksikon, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1988, 60-61.
- Falkenstein, F. 2011, Zu Struktur und Deutung älter-urnenfelderzeitlicher Hortfunde im nordalpinen Raum, u: Dietz, U. L. / Jockenhövel, A. (ur.), *Bronzen im Spannungsfeld zwischen praktischer Nutzung und symbolischer Bedeutung, Beiträge zum internationalen Kolloquium am 9. und 10. Oktober 2008 in Münster, Prähistorische Bronzefunde* XX/13, Stuttgart 2011, 71-105.
- Dietrich, O. 2014, Learning from "scrap" about Late Bronze Age hoarding practices. A biographical approach to individual acts of dedication in large metal hoards, *European Journal of Archaeology* 17(3), 2014, 468-486.
- Filipović, M. 1969, *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*, Građa, knj. 12, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1969.
- Fontijn, D. 2002, Sacrificial landscapes: Cultural Biographies of persons, objects and "natural" places in the Bronze Age of the southern Netherlands, Leiden 2002.
- Fontijn, D. 2013, Epilogue: cultural biographies and itineraries of things: second thoughts, u: Hahn, H. P. / Weiss, H. (ur.), *Mobility, meaning and the transformations of things: shifting contexts of material culture through time and space*, Oxford 2013, 183-195.
- Furmánek, V. / Novotná, M. 2006, *Die Sicheln in der Slowakei, Prähistorische Bronzefunde* XVIII/6, Stuttgart 2006.
- Gavranović, M. 2011, *Die Spätbronze – und Früheisenzeit in Bosnien, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 195, Bonn 2011.
- Gavranović, M. / Jašarević, A. 2016, Neue Funde der Spätbronzezeit aus Nordbosnien / Novi nalazi kasnoga bronzanog doba iz sjeverne Bosne, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 33, 2016, 89-132.
- Gavranović, M. / Mehofer, M. 2016, Local forms and regional distributions – Metallurgical analysis of Late Bronze Age objects from Bosnia, *Archaeologia Austriaca* 100, 2016, 87-107.
- Gosden, C. / Marchall, Y. 1999, The Cultural Biography of Objects, *World Archaeology* 31(2), 1999, 169-178.
- Hansen, S. 1994, Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatbecken, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 21, Bonn 1994.
- Hansen, S. 2005, Über bronzezeitliche Horte in Ungarn – Horte als soziale Praxis, u: Horejs, B. et al. (ur.), *Interpretationsraum Bronzezeit. Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidmet, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 121, Bonn 2005, 211-230.
- Hansen, S. 2012, Bronzezeitliche Horte: Zeitliche und räumliche Rekontextualisierungen, u: Hansen, S. / Neumann, D. / Vachta, T. (ur.), *Hort und Raum. Aktuelle Forschungen zu bronzezeitlichen Depositionen in Mitteleuropa*, Berlin 2012, 23-48.
- Hansen, S. 2016, A short History of Fragments in Hoards of the Bronze Age, u: Baitinger, H. (ur.), *Materielle Kultur Und Identität Im Spannungsfeld Zwischen Mediteraner Welt Und Mitteleuropa, Römisch-Germanisches Zentralmuseum–Tagungen* 27, Mainz 2016, 185-208.
- Huth, C. 2008, Horte als Geschichtsquelle, u: Schmotz, K. (ur.), *Vorträge des 26. Niederbayerischen Archäologentages, Rhaden 2008*, 131-162.
- Jašarević, A. 2018, Arheološki naseobinski kompleks na Griču, Tešanj, u: Jašarević, A. / Prnjavorac, E. (ur.), *Grad u bronzi, Tešanj 2018*, 16-57.
- Jašarević, A. / Blečić Kavur, M. / Čubela, D. 2015, Special Edition: Studies of Late Bronze Age hoards from northern Bosnia, *Archaeometallurgy in Europe IV*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, Madrid 2015, 71-72.
- Jovanović, D. B. 2010, *Ostave Vršackog gorja: Markovac – Grunjac, Gradski muzej Vršac, Vršac 2010*.
- Knap, B. A. 2000, *Archaeology, Science-Based Archaeology and the Mediterranean Bronze Age*

- Metals Trade, *European Journal of Archaeology* 3(1), 2000, 31-56.
- König, P. 2004, Spätbronzezeitliche Hortfunde aus Bosnien und der Herzegowina, *Prähistorische Bronzefunde XX/11*, Stuttgart 2004.
- Mason, A. / Powell, W. / Bankoff, A. / Mathur, R. / Bulatović, A. / Filipović, V. / Ruiz, J. 2016, Tin isotope characterization of bronze artifacts of the central Balkans, *Journal of Archaeological Science* 69, 2016, 110-117.
- Molloy, B. 2018, Conflict at Europe's crossroads: Analysing the social life of metal weaponry in the Bronze Age Balkans, u: Dolfini, A. et al. (ur.), *Prehistoric Warfare and Violence: Quantitative and Qualitative Approaches. Quantitative Methods in the Humanities and Social Sciences*, Cham 2018, 199-224.
- Nebelsick, L. 2000, Rent asunder: Ritual violence in Late Bronze Age hoards, u: Pare, C. F. E. (ur.), *Metals Make the World Go Round. The Supply and Circulation of Metals in Bronze Age Europe*, Oxford 2000, 160-175.
- Pavlin, P. / Jašarević, A. 2016, Depo iz starejšega obdobja kulture žarnih grobišč iz Paležnice Donje pri Doboju (Bosna in Hercegovina) / The Early Urn-field period hoard from Paležnica Donja near Doboj (Bosnia and Herzegovina), *Arheološki vestnik* 65, 2016, 31-72.
- Powell, W. / Bankoff, A. / Mason, A. / Mathur, R. / Bulatović, A. / Filipović, V. 2018, Tin Sources and Regional Trade in the Bronze Age of Southeast Europe: Evidence from Tin Isotopes, u: Alexandrov, S. et al. (ur.), *Gold & bronze: metals, technologies and interregional contacts in the Eastern Balkans during the Bronze Age*, Sofia 2018, 141-149.
- Petrescu-Dîmbovița M. 1978, Die Sicheln in Rumänien, *Prähistorische Bronzefunde XVIII/1*, München 1978.
- Radivojević, M. / Roberts, B. W. / Pernicka, E. / Stos-Gale, Z. / Martínón-Torres, M. / Rehren, T. / Bray, P. / Brandherm, D. / Ling, J. / Mei, J. / Vandkilde, H. / Kristiansen, K. / Shennan, S. J. / Broodbank, C. 2018, The Provenance, Use, and Circulation of Metals in the European Bronze Age: The State of Debate, *Journal of Archaeological Research* 27, 131-185.
- Rezi, B. 2011, Fragmentation in Late Bronze Age hoards from Transylvania, u: Berecki, S. / Nemeth, R. E. / Rezi, B. (ur.), *Bronze Age Rites and Ritual in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș 8-10 October 2010*, Târgu Mureș 2011, 303-334.
- Sommerfeld, C. 1994, Gerategeld Sichel. Studien zur monetären Struktur bronzezeitlicher Horte im nördlichen Mitteleuropa, *Vorgeschichtliche Forschungen* 19, Berlin – New York 1994.
- Țârlea, A. 2008, The concept of "selective deposition", *Peuce VI*, 2008, 63-132.
- Teržan, B. 2003, Bronasta žaga – prispevek k prazgodovini rokodelskega orodja, *Opvscvla archaeologica* 27, 2003, 187-197.
- Teržan, B. 2016, Žaga, u: Teržan, B. / Borgna, E. / Turk, P. Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem III / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli della Età del Bronzo e del Ferro in Slovenia III, *Katalogi in monografije* 42, Ljubljana 2016, 195-202.
- Tilley, C. 1999, *Metaphor and Material Culture*, Oxford 1999.
- Turk, P. 1996, Datacija poznobronastodobnih depojev / The Dating of Late Bronze Age Hoards, u: Teržan, B. (ur.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem II / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia II*, *Katalogi in monografije* 30, Ljubljana 1996, 89-124.
- Turk, P. 2016, Sulične osti in kopita, u: Teržan, B. / Borgna, E. / Turk, P. Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem III / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli della Età del Bronzo e del Ferro in Slovenia III, *Katalogi in monografije* 42, Ljubljana 2016, 63-97.
- Turner, L. 2010, A re-interpretation of the Later Bronze Age metalwork hoards of Essex and Kent, Oxford 2010.
- Vasić, R. 1994, Die Sicheln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien), *Prähistorische Bronzefunde XVIII/5*, Stuttgart 1994.
- Vinski-Gasparini, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Monografije 1, Zadar 1973.
- Vinski-Gasparini, K. 1983, *Kultura polja sa žarama sa svojim grupama*, u: Benac, A. (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV – Brončano doba*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1983, 547-646.
- Wiseman, R. 2018, Random accumulation and breaking: The formation of Bronze Age scrap hoards in England and Wales, *Journal of Archaeological Science* 90, 2018, 39-49.
- Žeravica, Z. 1993, Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina, *Prähistorische Bronzefunde IX/18*, Stuttgart 1993.

Katalog⁷²

1. Ulomak jezičaste ručke mača. Ravan jezičak završava u obliku ribljeg repa. Ojačanog je rubnika s jednom ovalnom rupicom i očuvanom zakovicom u gornjem dijelu. Zakovica je manja, zaobljena i ovalnog presjeka. Veličina: dužina 3,4 cm; dužina zakovice 2,3 cm; širina drške 2 cm; težina 14 g.
Inventarni broj: MD 4880

2. Ulomak sječiva mača lećastog presjeka s dva tanka žlijeba koja teku usporedno s oštricama mača. Veličina: dužina 5 cm; širina sječiva 3,3 cm; težina 47 g.
Inventarni broj: MD 4877

3. Ulomak savinutog sječiva bodeža lećastog presjeka s blago naglašenim središnjim rebrom. Vršak bodeža nije očuvan. Veličina: dužina 8,5 cm; širina sječiva 2,3 cm; težina 17 g.
Inventarni broj: MD 4879

4. Ulomak savinutog sječiva bodeža lećastog presjeka s blagim središnjim rebrom. Veličina: dužina 7 cm; širina sječiva 1,9 cm; težina 6 g.
Inventarni broj: MD 4878

5. Ulomak vrha koplja plamenastog oblika lista s kratkim, cilindričnim tuljcem za nasad. Nedostaje gotovo čitav list. Očuvani dio lista je gladak i neprofiliran, a gornji dio tuljca je okruglog presjeka, s tekućim prijelazom iz lista u tuljac. Neznatno niže od prijelaza nalaze se dvije rupice za pričvršćivanje vrha koplja. Tuljac je okruglog presjeka, završava ravnim rubnikom ukrašenim dvjema urezanim paralelnim linijama i vertikalnim kosim crticama. Veličina: dužina 8 cm; širina lista 2,4 cm; širina otvora tuljca 2 cm; težina 54 g.
Inventarni broj: MD 4874

6. Ulomak tuljca koplja, okruglog presjeka. Na sredini tuljca nalaze se dvije rupice za pričvršćivanje vrha koplja. Rubnik je oštećen, na tuljcu su dvije nepravilne perforacije. Veličina: dužina 7,2 cm; širina otvora tuljca 2,3 cm; težina 62 g.
Inventarni broj: MD 4875

7. Ulomak vrha koplja plamenastog oblika i okruglog presjeka gornjeg dijela tuljca. List je gladak i neprofiliran. Nedostaje vrh lista i tuljac. Veličina: dužina 4 cm; širina lista 2,5 cm; težina 17 g.
Inventarni broj: MD 4873

8. Ulomak sječiva noža, trokutastog presjeka. Veličina: dužina 2,7 cm; širina 2 cm; težina 8 g.
Inventarni broj: MD 4867

9. Ulomak vrška sječiva noža. Veličina: dužina 4,5 cm; širina 1,7 cm; težina 4 g.
Inventarni broj: MD 4865

10. Ulomak sjekire sa zaliscima, suženog lista na prijelazu u zaobljeno i rašireno sječivo. Gornji dio tijela i tjeme sjekire nisu sačuvani. Veličina: dužina 4,9 cm; širina sječiva 3,5 cm; težina 39 g.
Inventarni broj: MD 4876

11. Srp s dugmetom ravne osnove tipa Ponticeu. Očuvan je djelomično, odlomljenog vrha sječiva. Hrbat je blago povijen, sječivo neravnomjerno. Ojačani su s dva paralelna plastična rebra. Veličina: dužina 9,8 cm; širina 2 cm; težina 31 g.
Inventarni broj: MD 4858

12. Ulomak srpa s jezičastom ručkom i s kompleksnom zakrivljenošću hrpta. Očuvan je naglašeno zakrivljen / zasvođen vrh sječiva koji završava jezičasto s okruglasto-spljoštenim proširenjem na vrhu. Srp nedostaje donja 1/3, tj. dio sječiva i ručka, a cijeli su hrbat i sječivo ojačani profiliranim paralelnim rebrima. Veličina: dužina 12,7 cm; širina 2,4 cm; težina 30 g.
Inventarni broj: MD 4857

13. Ulomak vrha srpa s blago zakrivljenim sječivom. Hrbat je ojačan plastičnim rebrom. Veličina: dužina 2,7 cm; širina 1,4 cm; težina 1 g.
Inventarni broj: MD 4866

14. Ulomak oštećenog sječiva srpa s naglašenim plastičnim rebrom hrpta. Veličina: dužina 10,4 cm; širina 3,3 cm; težina 39 g.
Inventarni broj: MD 4859

15. Ulomak savinutog vrha sječiva srpa s plastičnim rebrom hrpta. Veličina: dužina 4,2 cm; širina 2,2 cm; težina 7 g.
Inventarni broj: MD 4868

16. Ulomak sječiva srpa s naglašenim plastičnim rebrom hrpta. Veličina: dužina 7 cm; širina 2,5 cm; težina 17 g.
Inventarni broj: MD 4864

17. Ulomak savinutog vrha sječiva srpa, ojačanog s dva plastična rebra. Veličina: dužina 6 cm; širina 3 cm; težina 18 g.
Inventarni broj: MD 4861

⁷² Kataloški brojevi slijede brojeve na tablama. Crteži su izrađeni u mjerilu M. 1:1. Crteže i grafiku su izradili Saša Živanović i Martina Blečić Kavur.

18. Ulomak savinutog sječiva srpa, ojačanog s dva plastična rebra.

Veličina: dužina 4,2 cm; širina 2,1 cm; težina 14 g.

Inventarni broj: MD 4863

19. Manji ulomak savinutog sječiva srpa, ojačanog s dva plastična rebra.

Veličina: dužina 3,1 cm; širina 3 cm; težina 15 g.

Inventarni broj: MD 4869

20. Ulomak deformiranog i oštećenog sječiva srpa s naglašenim plastičnim rebrom hrpta.

Veličina: dužina 7,3 cm; širina 2,9 cm; težina 30 g.

Inventarni broj: MD 4860

21. Ulomak ručke jezičastog srpa, raščlanjen s dva vertikalna rebra.

Veličina: dužina 4,2 cm; širina drške 2,1 cm; težina 14 g.

Inventarni broj: MD 4862

22. Ulomak blago zakrivljenog lista manje pile. Sječivo je oštećeno, krajevi se sužavaju.

Veličina: dužina 5,5 cm; širina 1 cm; težina 1 g.

Inventarni broj: MD 4890

23. Ulomak vrha manje pile, očuvanog blago zakrivljenog lista i suženih krajeva. Sječivo je oštećeno i istrošeno.

Veličina: dužina 3,9 cm; širina 1,9 cm; težina 1 g.

Inventarni broj: MD 4889

24. Ulomak ogrlice / torquesa okruglog presjeka, metopno ukrašene urezanim linijama.

Veličina: dužina 4,7 cm; promjer 0,5 cm; težina 10 g.

Inventarni broj: MD 4871

25. Spiralno namotana žica, okruglog presjeka, ulomak naočalastog privjeska.

Veličina: promjer 2 cm; težina 1 g.

Inventarni broj: MD 4886

26. Ulomak alkice, okruglog presjeka žice.

Veličina: promjer 1,9 cm; težina 1 g.

Inventarni broj: MD 4891

27. Ulomak manžetaste narukvice sa šest vodoravnih kanelura.

Veličina: dužina 4,5 cm; širina 1 cm; težina 2 g.

Inventarni broj: MD 4870

28. Ulomak trakaste narukvice sa središnjim profiliranim rebrom.

Veličina: dužina 3,7 cm; debljina 1 cm; težina 1 g.

Inventarni broj: MD 4872

29. Ulomak savinute trakaste narukvice, ukrašen urezanim kosim crticama uz rubove i po sredini narukvice.

Veličina: dužina 1,7 cm; širina 1,5 cm; težina 1 g.

Inventarni broj: MD 4884

30. Dva ulomka savijenog brončanog lima, ukrašenog iskucanim točkicama u dva paralelna girlandna niza s bradavičastim ispupčenjem ispod njih.

Veličina: dužina 7 cm; širina 6,2 cm; težina 15 g.

Veličina: dužina 7,4 cm; širina 4,5 cm; težina 8 g.

Inventarni broj: MD 4881+4882

31. Ulomak ravne brončane šipke ili zarubka.

Veličina: dužina 9,1 cm; širina 0,7 cm; težina 2 g.

Inventarni broj: MD 4888

32. Ulomak brončane šipke rombičnog presjeka.

Veličina: dužina 3,3 cm; debljina 1 cm; težina 7 g.

Inventarni broj: MD 4887

33. Manji amorfní grumen bronce.

Veličina: dužina 2,5 cm; debljina 1,5 cm; težina 19 g.

Inventarni broj: MD 4885

34. Ulomak brončane šipke s rebrom.

Veličina: dužina 8,8 cm; širina 1,4 cm; težina 31 g.

Inventarni broj: MD 4883

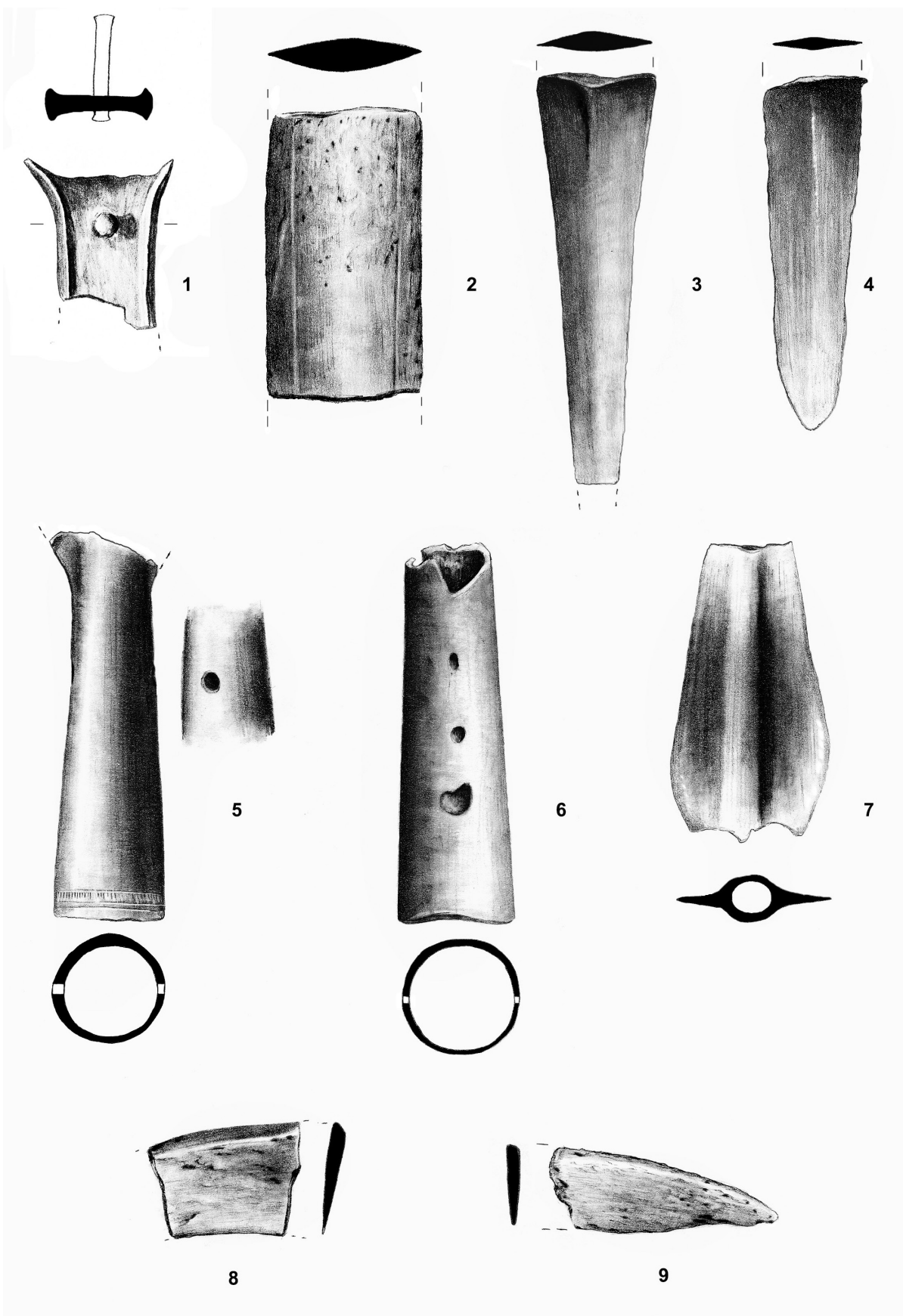
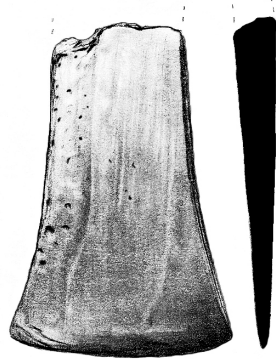

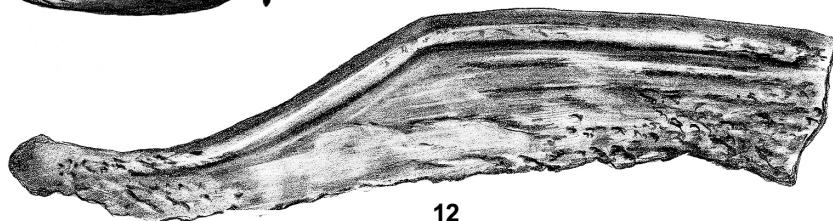
Tabla I

10

11

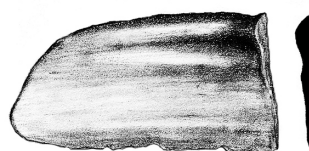
12

13

14

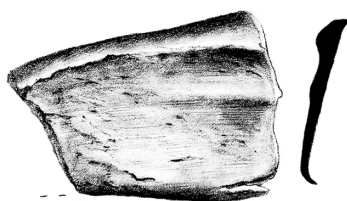
15

16

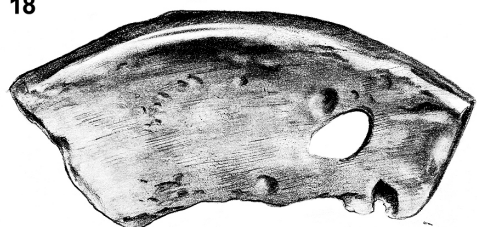
17

18

19

20

21

Tabla II

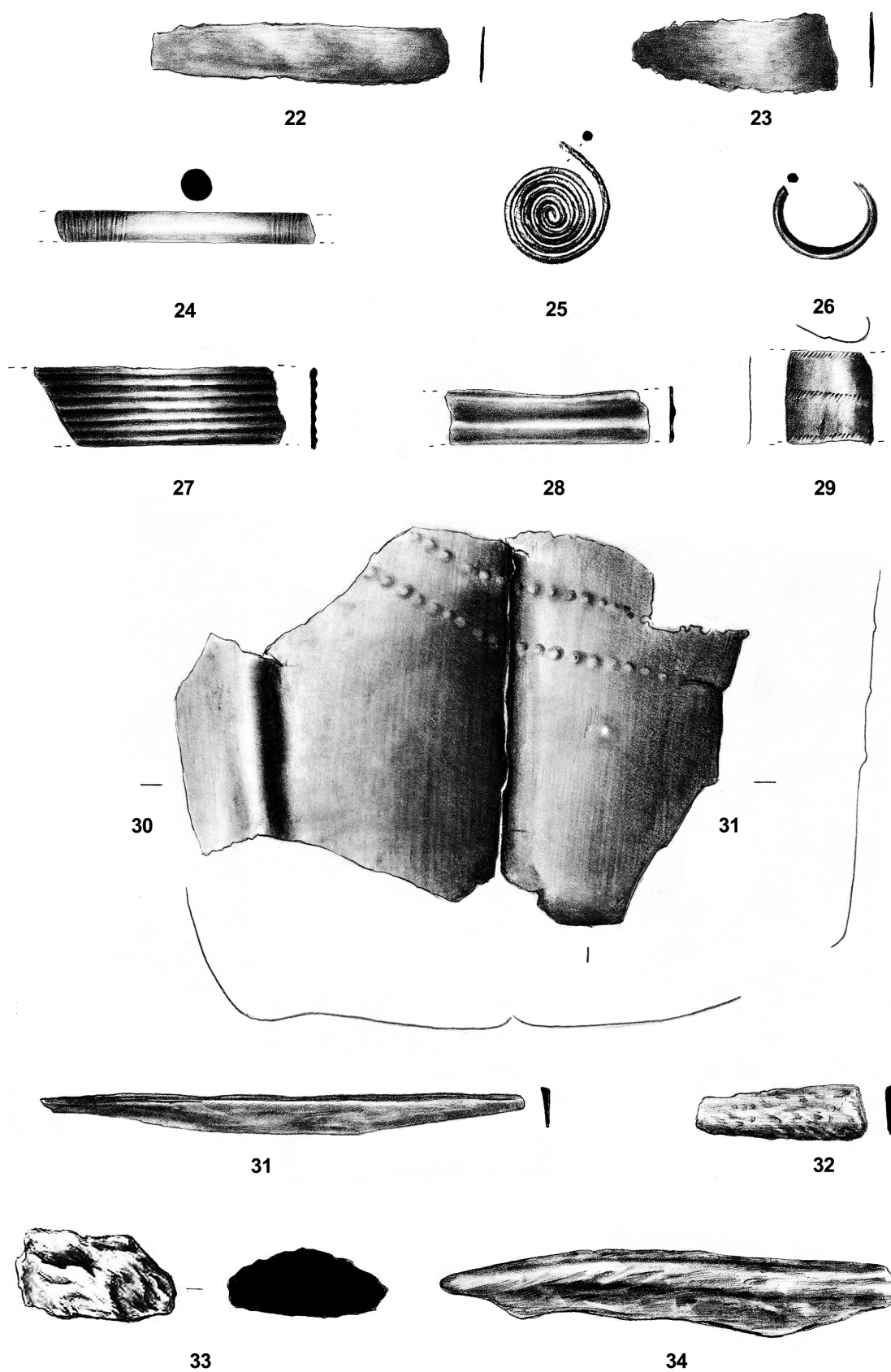

Tabla III

Hronika / Chronik

Izvještaj o radu Centra za balkanološka ispitivanja u 2019. godini

U 2019. godini Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH je i pored permanentno otežanih uslova djelovanja (nedostatak kadra i veoma sužene finansijske mogućnosti) uspio da obavi sve zadatke koji su bili planirani za ovu godinu. U prvom kvartalu 2019. godine završeno je štampanje i distribucija *Godišnjaka/Jahrbucha* br. 47 za 2018. godinu. U pripremi ovog broja, pored urednika prof. dr. Blagoja Govedarice, učestvovala je i nova Redakcija časopisa u sastavu: akademik Dževad Juzbašić, akademik Radoslav Katičić, prof. dr. Lejla Nakaš, doc. dr. Aiša Softić i dr. sci. Aladin Husić. Ovaj broj sadrži radove naučnika koji su učestvovali s referatima na međunarodnoj konferenciji PEBA (*Perspectives of Balkan Archaeology*) koja je održana u Sarajevu od 8. do 9. aprila 2016. godine u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine. Pored ovih priloga, objavljeni su i radovi iz oblasti arheometalurgije, filologije srednjeg vijeka, osmanistike i etnologije. U ovom *Godišnjaku* svoja su istraživanja predstavili autori iz Austrije, Bosne i Hercegovine, Njemačke, Makedonije i Srbije. Pripremu i štampanje časopisa ponovno je podržalo Evroazijsko odjeljenje Njemačkog arheološkog instituta, a značajnu pomoć pružili su Fondacija za izdavaštvo Sarajevo, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, kao i Münchner Zentrum für antike Welten.

Nakon izdavanja *Godišnjaka* broj 47 za 2018. godinu, pristupilo se pripremi broja 48 za 2019. godinu. Prema prethodnoj odluci članova Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH i Odjeljenja humanističkih nauka ANUBiH, ovaj broj posvećen je dopisnom članu ANUBiH i dugogodišnjem uredniku *Godišnjaka/Jahrbucha* prof. dr. Blagoju Govedarici, povodom njegovog sedamdesetog rođendana. Štampanje ovoga broja *Godišnjaka* podržali su Fondacija za izdavaštvo Bosne i Hercegovine, Društvo za geologiju, geotehniku i građevinstvo GeoAvas d.o.o. i Fondacija Alexander von Humboldt. S obzirom na to da je broj posvećen prof. dr. Govedarici, uredništvo časopisa ovoga puta su preuzeli akademik Dževad Juzbašić, dr. Igor Manzura, profesor na Higher Anthropological School, Chisinau-Moldova, i mr. sci. Melisa Forić Plasto, vanjska saradnica Centra za balkanološka ispitivanja. Do kraja 2019. godine prikupljeni su svi najavljeni radovi (ukupno 18). Priloge za ovaj jubilarni broj dostavili su naučnici iz Austrije, Bosne i Hercegovine, Gruzije, Hrvatske, Njemačke, Moldavije, Rumunije, Slovenije i Srbije, pa se s pravom može reći da ovaj broj *Godišnjaka* ima internacionalni karakter. Radovi se većinom odnose na arheologiju, posebno na prahistorijski period kojim se prof. dr. Govedarica najviše bavio, a također na lingvistiku i klasičnu historiju. Određeni su radovi posvećeni upravo istraživanjima koje je proveo prof. dr. Govedarica. Kao i u svakom svečarskom svesku ovog tipa, na početku časopisa je priložena pregledna biografija i bibliografija jubilara.

Na redovnom godišnjem sastanku članova Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH koji je održan 26. 9. 2019. godine razmotreno je ostvarenje zacrtanih zadataka, kao i plan za sljedeću godinu. U pogledu plana za narednu godinu prije svega je potenciran kontinuitet izdavanja časopisa *Godišnjaka/Jahrbucha*. Zatim je naglašena potreba češćeg održavanja konsultativnih sastanaka Centra, na kojima bi se brže i ažurnije razmatralo aktuelno stanje istraživačke koncepcije i radova. Jedan od prioriteta je i završetak rada na digitalizaciji Kartoteke prastanovnika Zapadnog Balkana, kao i Građe za rječnik crkvenoslavenskog jezika. Također je odlučeno da se preduzmu koraci za organizovanje međunarodne balkanološke konferencije koja bi trebala da se održi u saradnji s Fondacijom Alexander von Humboldt. Predloženi su i članovi Organizacionog odbora koji treba da obave dogovore s Humboldtovom fonda-

cijom i pripreme održavanje skupa: prof. dr. Blagoje Govedarica u funkciji predsjednika, mr. sci. Melisa Forić Plasto, dr. sci. Aladin Husić, prof. dr. Adnan Busuladžić, prof. dr. Adnan Kaljanac i saradnica Centra Sabina Vejzagić. Da bi Humboldtova fondacija finansijski podržala skup, potrebno je da barem 50% učesnika budu njihovi stipendisti, pa i o tome treba voditi računa prilikom definitivne odluke o temi. Planirano je da se tokom 2020. godine obave sve pripremne radnje, da bi se konferencija mogla održati u 2021. godini.

Tokom 2019. godine finalizirano je potpisivanje Sporazuma o saradnji s Institutom za arheologiju pri Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Na osnovu toga, saradnica Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH Sabina Vejzagić učestvovala je u preliminarnim (probnim) arheološkim istraživanjima na trasi autoputa Koridor V-C: dionica Nemila – Donja Gračanica, poddionica Vraca – Donja Gračanica; dionica Nemila – Donja Gračanica, poddionica Ponirak – Vraca i dionica Tarčin – Konjic, poddionica Tarčin – Ivan. Radovi iz ovog okvira obavljani su u periodu 19. 9. do 1. 10. 2019. godine.

Prof. dr. Blagoje Govedarica je u drugoj polovini 2019. godine predložio svečano obilježavanje 140. godišnjice bosanskohercegovačke arheologije, koja se navršava 2020. godine (1880–2020). U organizaciju ove obljetnice uključeni su Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Arheološki institut pri Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu i Republički zavod za zaštitu spomenika RS. Naime, krajem marta 2020. godine navršava se 140 godina od otkrića čuvenih glasilačkih kulturnih kolica, što je označilo početak razvoja bosanskohercegovačke arheologije. Planirano je da se početak manifestacije obilježi Svečanom sjednicom u Zemaljskom muzeju, zatim da se organizuju izložbe, predavanja i po mogućnosti međunarodni naučni skup koji bi bio posvećen bosanskohercegovačkoj arheologiji. Manifestacija bi trajala kroz čitavu 2020. godinu. U novembru 2019. godine, tačnije 29. novembra, održan je i konstitutivni sastanak Organizacionog odbora, na kojem su prisustvovali predstavnici iz Zemaljskog muzeja, Arheološkog instituta i prof. dr. Blagoje Govedarica ispred Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH. Na sastanku je određen Organizacioni odbor u sastavu: prof. dr. Adnan Kaljanac, kao predstavnik Instituta za arheologiju; dr. sci. Ana Marić, kao predstavnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, i Ljiljana Vručinić, kao predstavnik Republičkog zavoda za zaštitu spomenika RS. Dopisni član prof. dr. Blagoje Govedarica, kao predstavnik Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, izabran je i za predsjednika Organizacionog odbora. Što se tiče međunarodnog naučnog skupa, planirano je da se on održi u oktobru 2020. godine. Upućen je dopis članovima Predsjedništva Bosne i Hercegovine s molbom za pokroviteljstvo i eventualnu finansijsku podršku ovoj manifestaciji. Inicijalna sredstva za pripremu početnih manifestacija već su obezbijeđena od strane Instituta za arheologiju.

U 2019. godini Centar je ostao bez svoja dva eminentna člana, akademika Radoslava Katičića i akademika Idriza Ajetija. Minutom šutnje odata je počast velikim naučnicima. S obzirom na to da je akademik Katičić bio i član Redakcije časopisa *Godišnjak/Jahrbuch*, predloženo je da se na njegovo mjesto izabere član Centra prof. dr. Ante Milošević, kao i prof. dr. Igor Manzura. Kolege Milošević i Manzura bi prema tome s radom u Redakciji *Godišnjaka/Jahrbucha* otpočeli od broja 49 za 2020. godinu.

Sabina Vejzagić

Adrese autora / Autorenadressen

Prof. Dr. Joni Apakidze
Deutsches Archäologisches Institut
Podbielskiallee 69-71
DE-14 195 Berlin
joni.apakidze@gmail.com

Prof. dr. Staša Babić
Filozofski fakultet u Beogradu
Odjeljenje za arheologiju
Čika Ljubina 18-20
RS-11 000 Beograd
sbabic@f.bg.ac.rs

Doc. dr. sci. Vedran Barbarić
Filozofski fakultet u Splitu
Odsjek za povijest umjetnosti
Poljička cesta 35
HR-21 000 Split
vedbarba@ffst.hr

Dr. sci. Martina Blečić Kavur
Univerza na primorskom
Fakulteta za humanistične studije
Titov trg 4
SL-6 000 Koper
martinabkavur@gmail.com

Aca Đorđević
Narodni muzej u Beogradu /
National Museum in Belgrade
Trg Republike 1a
RS-11000 Beograd
a.djordjevic@narodnimuzej.rs

Mr. sci. Melisa Forić Plasto
Filozofski fakultet u Sarajevu
Odsjek za historiju
Franje Račkog 1
BA-71 000 Sarajevo
melisa.foric@gmail.com

Prof. Dr. Mario Gavranović
OREA Abteilung Europa Institut für Orientalische
und Europäische Archäologie Österreichische
Akademie der Wissenschaften
Fleischmarkt 20
AUT-1897 Wien
Mario.Gavranovic@oeaw.ac.at

Elma Hantalašević, MA
Filozofski fakultet u Sarajevu
Katedra za arheologiju
Franje Račkog 1
BA-71 000 Sarajevo
elma.hantalasevic@ff.unsa.ba

Aleksandar Jašarević, MA
Muzej u Doboju
Vidovdanska 4
BA-74 000 Doboj
aleksandar.jas@gmail.com

Prof. Dr. Elke Kaiser
Institut für Prähistorische Archäologie
Freie Universität Berlin
Fabeckstraße 23-25
DE-14 195 Berlin
ekaiser@zedat.fu-berlin.de

Doc. dr. Adnan Kaljanac
Filozofski fakultet u Sarajevu
Katedra za arheologiju
Franje Račkog 1
BA-71 000 Sarajevo
akaljanac20@gmail.com

Dr. sci. Aleksandar Kapuran
Institut za arheologiju Beograd
Kneza Mihaila 35/IV
SR-11 000 Beograd
a.kapuran@gmail.com

Dr. sci. Branko Kirigin
Vinka Pribojevića 4
HR-21450 Hvar
branko.kirigin@st.t-com.hr

Doc. dr. Zorica Kuzmanović
Filozofski fakultet u Beogradu
Odjeljenje za arheologiju
Čika Ljubina 18-20
RS-11 000 Beograd
zkuzmano@f.bg.ac.rs

Dr. sci. Daria Ložnjak Dizdar
Institut za arheologiju u Zagrebu
Ljudevita Gaja 32
HR-10 000 Zagreb
daria-loznjak.dizdar@iarh.hr

Dr. sci. Igor Manzura
High Anthropological School University Str. Nicolae
Iorga 5
MD–2029 Chişinău
igormanzura@mail.ru

Dr. sci. Ante Milošević
Muzej hrvatskih arheoloških Spomenika
S. Gunjače b.b
HR–21000 Split
ante.milosevic@st-t.com.hr

Prof. Dr. Phil. Johannes Müller
Institute of Pre and Protohistoric Archaeology
Kiel University
Johanna-Mestorf-Straße 2–6
DE–24 118 Kiel
johannes.mueller@ufg.uni-kiel.de

Prof. dr. Lejla Nakaš
Filozofski fakultet u Sarajevu
Odsjek za bosanski, srpski i hrvatski jezik
Franje Račkog 1
BA–71 000 Sarajevo
lejla.nakas@ff.unsa.ba

Prof. dr. Aleksandar Palavestra
Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet u Beogradu
Čika Ljubina 18–20
SR–11 000 Beograd
aleksandar.palavestra@gmail.com

Dr. sci. Petar Popović
Arheološki institut / Institute of Archaeology
Knez Mihailova 35/IV
RS–11000 Beograd
petar.popovic@gmx.com

Professor Wayne Powell
Brooklyn College of CUNY
Department of Earth and Environmental Sciences
Bedford Avenue 2900
USA–11 210 New York
wpowell@brooklyn.cuny.edu

Dr. sci. Knut Rassmann
Deutsches Archäologisches Institut (DAI)
Römisch-Germanische Kommission (RGK)
Palmengartenstraße 10–12
DE–60 325 Frankfurt am Main
knut.rassmann@dainst.de

Prof. Dr. Eugen Sava
Muzeul Național de Istorie a Moldovei
31 August 1989 St 121 A
MD–2 000 Chişinău
savamd2014@gmail.com

Doc. dr. Aiša Softić
Filozofski fakultet
Katedra za arheologiju
Franje Račkog 1
BA–71 000 Sarajevo
aisa.softic@ff.unsa.ba

Dr. sci. Mariana Sirbu
Muzeul Național de Istorie a Moldovei
31 August 1989 St 121 A
MD–2 000 Chişinău
sirbumary24@yahoo.com

Doc. dr. Amra Šaćić
Filozofski fakultet u Sarajevu
Odsjek za historiju
Franje Račkog 1
BA–71 000 Sarajevo
amra.sacic@ff.unsa.ba

Prof. dr. Biba Teržan
Redovni član Slovenske akademije znanosti in
umetnosti (SAZU)
Nov trg 3
SI–1000 Ljubljana
ljubinka.terzan@ff.uni-lj.si

Dr. sci. Stanislav Țerna
High Anthropological School University
Str. Nicolae Iorga 5
MD–2029 Chişinău
ternastas@mail.ru

Dr. sci. Andreea Vornicu-Țerna
Botoşani County Museum
Str. Unirii 15
RO–710 221 Botosani
andreea.vornicu.tf@gmail.co

Godišnjak izlazi od 1957. godine. Prva (I) i druga sveska (II-1961) štampane su u izdanju Balkanološkog instituta Naučnog društva BiH, a od 1965. (III/1) izdavač časopisa je Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH. Počev od sveske XXXIX/37 numeracija je svedena na prvu cifru koja se izražava arapskim brojem. Objavljeni radovi su vrednovani od strane međunarodne redakcije i recenzenata.

Das Jahrbuch erscheint seit dem Jahr 1957. Der erste (I) und zweite Band (II-1961) wurden im Balkanologischen Institut der wissenschaftlichen Gesellschaft B-H herausgegeben. Seit dem Band III/1, 1965 erscheint die Zeitschrift im Zentrum für Balkanforschungen der AWK B-H. Ab Band XXXIX/37 wird die Nummerierung auf die erste, folglich arabisch ausgedrückter Zahl, zurückgezogen. Die veröffentlichten Artikel wurden von der internationalen Redaktion und Rezensenten begutachtet.

* * *

Naslovna strana / Titelblatt
Dževad Hozo

Ilustracija na naslovnoj strani / Illustration am Titelblatt
Otmica Evrope, prema motivu sa jedne etrurske hidrije, vjerovatno iz Caere – Cerveteri (Rim, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia) / Entführung Europas, nach der Darstellung auf einer etruskischer Hydria, wahrscheinlich aus Caere – Cerveteri (Rom, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia)

Adresa redakcije / Redaktionsadresse
cbi-anubih@anubih.ba

Web izdanje / Web-Ausgabe
www.anubih.ba/godisnjak

Sekretarka Redakcije / Sekretärin der Redaktion
Sabina Vejzagić

Lektura / Lektorin
Zenaida Karavdić

Tehnički urednik / Technische Redakteur
Narcis Pozderac

DTP
Narcis Pozderac

Tiraž / Auflage
500

Štampa / Druck
Dobra knjiga, Sarajevo

Časopis je indeksiran u / Zeitschrift verzeichnet in
C.E.E.O.L. (Central Eastern European Online Library)
Ebsco Publishing
Ulrich Periodicals
ZENON DAI (Journals Database of German Archaeological Institute)
Cross Ref